

І. Шрамко, С. Задніков

АРХЕОЛОГІЧНІ КОЛЕКЦІЇ КУРГАННИХ НЕКРОПОЛІВ БІЛЬСЬКОГО ГОРОДИЩА У МУЗЕЙНИХ ФОНДАХ ХАРКОВА ТА КОТЕЛЬВИ ¹

У статті надані результати моніторингу музейних колекцій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та Історико-культурного заповідника «Більськ», в фондах яких зберігаються артефакти з розкопок декількох курганних могильників Більського городища. Всебічний аналіз музейних зібрань відображає історію походження та формування колекцій, їх репрезентативність, ступінь вивченості, значущість та діяльність двох установ щодо їх збереження в умовах війни.

Ключові слова: Дніпровське лісостепове Лівобережжя, Більське городище, курганні некрополі, Каразінський університет, Історико-культурний заповідник «Більськ», музейні колекції, моніторинг, культурна спадщина України.

Особливістю курганних некрополів більського мікрорегіону є їх зв'язок з величезним поселенським комплексом, що розвивався протягом кількох століть з останньої чверті — кінця VIII до кінця IV ст. до н. е. Матеріали розкопок курганів не тільки доповнюють інформацію, отриману під час масштабних досліджень складових Більського городища та поселень його округи, але значно розширюють наше уявлення про різні аспекти життя місцевого населення (традиції, зв'язки, соціальний склад). Вони також стають надійним джерелом для розробки хро-

нології пам'яток Лісостепової Скіфії, перш за все, ранньоскіфського часу. Деякі артефакти, виявлені в курганних могильниках Більського городища, є унікальними і навіть можуть бути віднесені до предметів національного надбання. Колекції цієї археологічної пам'ятки, що зберігаються в державних музейних установах, є значимою частиною культурної спадщини України та заслуговують на особливу увагу.

В окрузі Більського городища знаходяться кілька курганних могильників, які формувались протягом століть. Більшість з них (уроч. Перемірки, Скоробір, Марченки, Осняги, Перещепине, Саранчівка) розташована на захід від городища, на вододільному плато лівого берега річки Суха Грунь та по його береговим схилам (рис. 1: 1—3, 6). Значно менші за розмірами курганні могильники «А» і «Б», знаходяться у межах Великого укріплення (рис. 1: 4, 5). На схід від городища, в уроч. Барвінкова Гора відкрито великий ґрунтовий могильник V—IV ст. до н. е. (Гречко та ін. 2019). У межах некрополю Скоробір кількісно переважають кургани VI—V ст. до н. е., Перещепине — V—IV ст. до н. е. (Махортых 2013, с. 224).

Найраніші поховання, другої половини VII ст. до н. е., виявлені в уроч. Перемірки та Перещепине (Мурзін, Ролле, Скорий, 1995, с. 63—66; Кулатова, Супруненко 2010, с. 11—25). В останній період розвитку Більського городища, у другій половині V—IV ст. до н. е. формується курганний могильник «Б» (Кулатова, Супруненко 1996).

Кургани досліджувались різними експедиціями, починаючи з другої половини XX ст., але перші розкопки були здійснені ще у 1906 р. Всього на території некрополів Більського городища розкопано понад 150 курганів. Отримані

1. Робота виконана у рамках наукового проекту «Документування, фіксація та збереження української археологічної спадщини»: «Музейні колекції з некрополів Більського городища: найбільшого укріпленого поселення доби раннього заліза Східної Європи: збереження та дослідження в умовах війни» за підтримки стипендіальної дослідницької програми Німецького археологічного інституту (DAI): (01.09–01.12.2024).

© І. ШРАМКО, С. ЗАДНІКОВ, 2025

This is an Open Access article under the CC BY-NC-ND 4.0 license
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

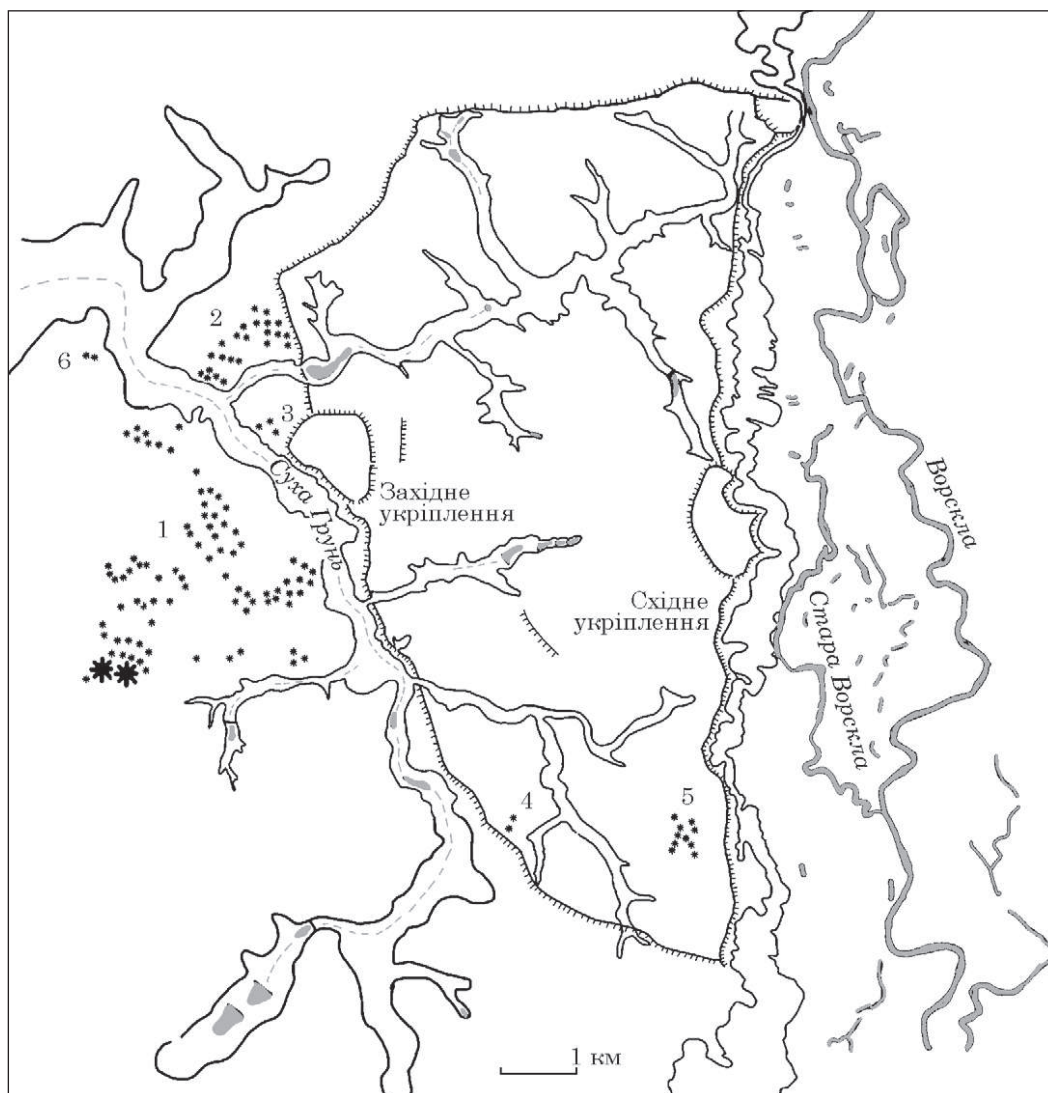

Рис. 1. Схема розташування курганних некрополів Більського городища: 1 — Скоробір; 2 — Перещепине; 3 — Перемірки; 4 — могильник «А»; 5 — могильник «Б»; 6 — Саранчівка

Fig. 1. Scheme of the location of the burial mound necropolises of the Bilsk hillfort: 1 — Skorobir; 2 — Pereshchepyne; 3 — Peremirky; 4 — burial ground «A»; 5 — burial ground «B»; 6 — Saranchivka

Таблиця 1. Кількість музейних предметів у фондах Харкова та Котельви по періодам

Table 1. Number of museum objects in the Kharkiv and Kotelva collections by period

Період досліджень	Загальна кількість музейних предметів (3487): од. / %	
	МА ХНУ	ІКЗ «Більськ»
IV (2012—2024)	4 / 0,4	1873 / 79,8
III (1993—2006)	—	473 / 20,2
II (1965—1981)	1137 / 99,6	—
I (1906)	—	—

артефакти поступали на збереження до різних державних установ Москви, Харкова, Києва, Полтави, Опішні. У повоєнні роки минулого століття формуються колекції Музею археології Харківського університету, а на початку ХХІ ст., коли було створено Історико-культурний заповідник «Більськ», почали складатися і його фонди.

Коротка історія походження колекцій. В історії дослідження курганних некрополів Більського городища та створенні музейних колекцій можна виділити чотири основні періоди (табл. 1—4).

Перший період. Дослідження, здійснені на початку минулого століття В. О. Городцовим (1911, с. 127—143), який у 1906 р. вперше про-

Таблиця 2. Каталог курганів на некрополях Більського городища, матеріали розкопок з яких зберігаються в фондах Музею археології ХНУ імені В. Н. Каразіна, II період досліджень (Скіфо-слов'янська археологічна експедиція Харківського державного університету, Харків)

Table 2. Catalog of burial mounds in the necropolises of the Bilsk hillfort, excavation materials from which are stored in the funds of the Museum of Archaeology of the Karazin Kharkiv National University, II period of research (Scythian-Slavic archaeological expedition of the Kharkiv State University, Kharkiv)

№	Курган, поховання	Некрополь	Урочище	Ділянка	Рік	Пограбування (+)	Дата, ст. до н. е.	Місце зберігання	Предмети, од.
1	к. 1	Скоробір	Скоробір	7 Поле	1965	+	1 пол. VI	ХНУ	5
2	к. 2	Те саме	Те саме	7 Поле	1965	—	сер. VI	ХНУ	34
3	к. 3	Те саме	Те саме	7 Поле	1965	+	VI	ХНУ	2
4	к. 4	Те саме	Те саме	7 Поле	1965	+	VI	ХНУ	9
5	к. 6	Те саме	Осняги	4 Поле	1979	+	V—IV	ХНУ	3
6	к. 7	Те саме	Скоробір	7 Поле	1965	+	кін. VI — поч. V	ХНУ	116
7	к. 8	Те саме	Те саме	7 Поле	1965	+	кін. VII — 1 пол. VI	ХНУ	5
8	к. 9	Те саме	Те саме	7 Поле	1965	+	V	ХНУ	215
9	к. 10	Те саме	Осняги	3 Поле	1972	+	V	ХНУ	9
10	к. 11	Те саме	Те саме	3 Поле	1975	+	V	ХНУ	27
11	к. 12	Те саме	Те саме	3 Поле	1975	+	кін. VI — поч. V	ХНУ	1
12	к. 13	Те саме	Те саме	3 Поле	1975	+	IV	ХНУ	3
13	к. 14	Те саме	Те саме	3 Поле	1975	+	V—IV	ХНУ	1
14	к. 15	Те саме	Те саме	3 Поле	1975	+	V—IV	ХНУ	7
15	к. 16	Те саме	Те саме	3 Поле	1975	+	V	ХНУ	3
16	к. 17	Те саме	Те саме	3 Поле	1975	+	IV	ХНУ	7
17	к. 18	Те саме	Те саме	3 Поле	1975	+	IV	ХНУ	11
18	к. 19	Те саме	Те саме	3 Поле	1975	+	IV	ХНУ	7
19	к. 20	Те саме	Те саме	3 Поле	1975	+	IV	ХНУ	1
20	к. 22	Те саме	Те саме	3 Поле	1975	+	1 пол. VI	ХНУ	10
21	к. 23	Те саме	Те саме	3 Поле	1975	+	1 пол. VI	ХНУ	2
22	к. 24	Те саме	Те саме	3 Поле	1975	+	1 пол. VI	ХНУ	553
23	к. 25	Те саме	Те саме	3 Поле	1975	+	VI	ХНУ	6
24	к. 1	Перещепине	—	—	1980	+	V	ХНУ	7
25	к. 2	Те саме	—	—	1980	+	кін. V — IV	ХНУ	21
26	к. 4	Те саме	—	—	1980	+	поч. IV	ХНУ	3
27	к. 5	Те саме	—	—	1980	+	кін. VII	ХНУ	1
28	к. 1	Могильник «А»	—	—	1981	+	V	ХНУ	68

вів археологічні розкопки на території городища та могильників, дослідив близько двох десятків курганів в уроч. Скоробір, Осняги, Саранчове Поле та ін., довели, що могильники формувались у скіфські часи. Проте знахідки з його розкопок не потрапили до музейного фонду України, а були вивезені та зберігаються сьогодні у фондах Державного історичного музею в Москві (Асташова і др. 1988, с. 48—49; Фирсов 1996, с. 55).

Знахідки з розкопок курганних некрополів Більського городища, що зберігаються у музейних фондах Харкова та Котельви, пов'язані лише з наступними періодами, відображеними в каталозі курганів у табл. 2—4.

Другий період можна обмежити 1960—1980-ми рр., коли було розпочато комплексне дослідження Більського городища та його округи. Необхідність у розкопках курганів виникла після здійснення в 1964 р. суцільної розвідки за маршрутом с. Більськ — уроч. Скоробір — хут. Ве-

селий — уроч. Осняги — Лазьки — селище Опішня, коли були зафіксовані факти руйнації та нівелювання курганів місцевим колгоспом (Шрамко 1965, с. 34—35; Шрамко, Задніков 2019 с. 17). Під час огляду Б. А. Шрамком та В. П. Андрієнком зруйнованого кургану в уроч. Будьківщина було виявлено поховання доби бронзи (Шрамко 1965, с. 35). У 1965 р. розпочались перші рятівні роботи. Було досліджено вісім курганів в уроч. «Сьоме Поле», неподалік від майдану Скоробір (рис. 2: 1—4, 6—8²; табл. 2). Один з них виявився не пограбованим (рис. 2: 2; табл. 2; Шрамко Б. 1994а, с. 103—107).

Пізніше розкопки курганів Скоробору було продовжено. Так, у 1972 р. досліджено курган 10 (рис. 2: 9; табл. 2). У 1975 р. — п'ятнадцять курганів в уроч. Осняги («Трете

2. Номери курганів на рис. 2—4 відповідають номерам у табл. 2.

Таблиця 3. Каталог курганів на некрополях Більського городища, матеріали розкопок з яких зберігаються в фондах ІКЗ «Більськ», III період досліджень (Археологічна експедиція ЦОДПА, Полтава)**Table 3.** Catalog of burial mounds in the necropolises of the Bilsk hillfort, excavation materials from which are stored in the funds of the Historical and Cultural Reserve «Bilsk», III period of research (Archaeological expedition of the Center for the Protection and Research of Archaeological Sites, Poltava)

№	Курган, поховання	Некрополь	Урочище	Ділянка	Рік	Пограбування (+)	Дата, ст. до н. е.	Місце зберігання	Предмети, од.
29	к. 1	Могильник «Б»	—	—	1994	+	2 пол. V	ІКЗ	39
30	к. 2	Те саме	—	—	1994	+	1 пол. IV	ІКЗ	44
31	к. 7	Те саме	—	—	1995	+	IV	ІКЗ	3
32	к. 8	Те саме	—	—	1995	+	IV	ІКЗ	2
33	к. 8а	Те саме	—	—	1995	+	IV	ІКЗ	1
34	к. 1	Скоробір	Марченки	5 Поле	1995	+	2 пол. VII	ІКЗ	34
35	к. 1	Перемірки	—	—	1999	+	2 пол. VI	ІКЗ	39
36	п. 1/2000	Перецепине	—	—	2000	+	1 пол. V	ІКЗ	9
37	п. 2/2000	Те саме	—	—	2000	+	1 пол. V	ІКЗ	37
38	п. 3/2000	Те саме	—	—	2000	+	V	ІКЗ	1
39	п. 4/2000	Те саме	—	—	2000	+	V — поч. IV	ІКЗ	30
40	п. 5/2000	Те саме	—	—	2001	+	V — поч. IV	ІКЗ	1
41	п. 2 (7)/2001	Те саме	—	—	2001	+	кін. V — IV	ІКЗ	2
42	к. 1 (23)/2001	Те саме	—	—	2001	+	2 чв. V	ІКЗ	56
43	к. 2 (24)/2001	Те саме	—	—	2001	+	2—3 чв. V	ІКЗ	38
44	к. 3 (25)/2001	Те саме	—	—	2001	+	V	ІКЗ	2
45	к. 1/2002	Те саме	—	—	2002	+	3 чв. V	ІКЗ	10
46	к. 2/2002	Те саме	—	—	2002	+	2 пол. V	ІКЗ	23
47	к. 3/2002, п. 1	Те саме	—	—	2002	—	сер. V	ІКЗ	94
48	к. 3/2002, п. 2	Те саме	—	—	2002	+	кін. VI — поч. V	ІКЗ	1
49	к. 4/2002	Те саме	—	—	2002	+	2 пол. V — поч. IV	ІКЗ	2
50	к. 5/2002	Те саме	—	—	2002	+	2 пол. V	ІКЗ	5

Поле»³; рис. 2: 10—23; табл. 2). Всі вони були пограбовані в давнину, але науковцям вдалось прослідкувати особливості поховального обряду та за окремими знахідками визначити хронологічну позицію комплексів (рис. 2: 10—23; табл. 2; Шрамко 1994а, с. 102—126). У 1979 р. досліджено курган 6 в уроч. Скоробір («Четверте Поле»), частину якого було зруйновано шляховими роботами (рис. 2: 5; табл. 2; Шрамко 1980, с. 20—21), а у 1980 р. в зв'язку з активними роботами будівельників здійснено рятівні дослідження п'яти курганів в уроч. Перецепине (рис. 3: 24—27; табл. 2; Шрамко, Щегленко 1981; Щегленко 1981, с. 325). Окрім того, з науковою метою, задля отримання інформації про невеличкі некрополі, розташовані у межах Великого укріплення, було вирішено дослідити один курган в могильнику «А» (рис. 1: 4; табл. 2: 28; Шрамко 1994b, с. 117—133).

Майже всі матеріали з розкопок 1960—80-х рр. поступили у фонди Музею археології Харківського університету. Найбільш рідкісні артефакти з кургану 3/1980 могильника Перецепине було вирішено передати до фондів Національного Музею історії України, де вони

і зараз зберігаються⁴. З часом для оформлення частини експозиції, присвяченої Більському городищу, 14 предметів з курганів 8/1965, 22—24/1975 у 1977 р. було передано до Полтавського краєзнавчого музею⁵.

На сьогодні у фондах Музею археології Каразінського університету зберігаються артефакти з розкопок 28 курганів цього періоду, колекція нараховує 1137 одиниць зберігання (табл. 1).

Третій період досліджень курганів тривав з 1993 по 2006 рр., коли різні частини Більського археологічного комплексу активно досліджували спільна Українсько-Німецька експедиція Інституту археології НАН України⁶ та експедиція Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації (ЦОДПА)⁷.

Українсько-німецька експедиція (УНЕ) у 1993, 1995—2002 рр. проводила наукові дослідження курганів в уроч. Перецепине (Мурзін, Ролле 1997, с. 93 та ін.), але знахідки з цих

4. Див.: Національний музей історії України. 2011. Київ: Мистецтво, 1, с. 51, кат. 39.

5. Акт передачі від 18 січня 1977 р.

6. Керівники: В. Ю. Мурзін, Є. В. Черненко, С. В. Махортих та Р. Ролле.

7. Керівник О. Б. Супруненко.

Таблиця 4. Каталог курганів на некрополях Більського городища, матеріали розкопок з яких зберігаються в фондах ІКЗ «Більськ», IV період досліджень**Table 4.** Catalog of burial mounds in the necropolises of the Bilsk settlement, excavation materials from which are stored in the funds of the Historical and Cultural Reserve «Bilsk», IV period of research

№	Курган, поховання	Некрополь	Урочище	Ділянка	Рік	Пограбування (+)	Дата, ст. до н. е.	Місце зберігання	Предмети, од.
51	к. 1/2013	Скоробір	Скоробір	6 Поле	2013 ^{1,3}	+	кін. VI	ІКЗ	184
52	к. 2/2013	Те саме	Те саме	6 Поле	2013 ^{1,3}	+	2 пол. VII	ІКЗ	12
53	к. 1/2014	Те саме	Марченки	8 Поле	2014 ^{1,3}	+	кін. VII — поч. VI	ІКЗ	70
54	к. 1	Те саме	Те саме	9 Поле	2015 ²	+	1 пол. VI	ІКЗ	25
55	к. 1	Те саме	Осняги	3 Поле	2015 ²	+	1 пол. V	ІКЗ	22
56	к. 1	Перецепине	—	—	2015 ²	+	?	ІКЗ	36
57	к. 1/2016	Те саме	Скоробір	6 Поле	2016 ³	+	1 чв. VI	ІКЗ, ХНУ	114
58	к. 1/2017	Те саме	Те саме	7 Поле	2017 ³	+	4 чв. VI	ІКЗ, ХНУ	322
59	к. 2/2017	Те саме	Те саме	7 Поле	2017 ³	+	кін. VI — поч. V	ІКЗ	9
60	к. 1/2017	Те саме	Осняги	3 Поле	2017 ²	+	кін. VII — 1 пол. VI	ІКЗ	4
61	к. 13	Могильник «Б»	—	—	2018 ²	+	2 пол. V — IV	ІКЗ	3
62	к. 15	Те саме	—	—	2018 ²	+	2 пол. V — IV	ІКЗ	25
63	к. 17	Те саме	—	—	2018 ²	+	2 пол. V — IV	ІКЗ	3
64	к. 20	Те саме	—	—	2018 ²	+	2 пол. V — IV	ІКЗ	1
65	к. 24	Те саме	—	—	2018 ²	+	2 пол. V — IV	ІКЗ	169
66	К. п. насип 7 (к. 28)	Те саме	—	—	2018 ²	+	2 пол. V — IV	ІКЗ	14
67	к. 1/2019	Скоробір	Скоробір	7 Поле	2019 ^{1,3}	+	1 пол. VI	ІКЗ	3
68	к. 2/2019	Те саме	Те саме	7 Поле	2019 ³	+	2 чв. VI	ІКЗ	374
69	к. 127	Те саме	Марченки	8 Поле	2019 ^{1,2}	+	кін. VII	ІКЗ	15
70	к. 1/2020	Те саме	Скоробір	6 Поле	2020 ^{1,3}	+	1 пол. VI	ІКЗ	39
71	к. 2/2020	Те саме	Те саме	6 Поле	2020 ^{1,3}	+	2 чв. VI	ІКЗ	249
72	к. 1/2020 (139)	Те саме	Марченки	8 Поле	2020 ²	+	кін. VII — поч. VI	ІКЗ	5
73	к. 1/2020 (№ 57)	Те саме	Осняги	4 Поле	2020 ²	+	1 пол. VI	ІКЗ	4
74	к. 2/2020 (№ 66)	Те саме	Те саме	4 Поле	2020 ²	+	1 пол. IV	ІКЗ	26
75	к. 1/2021	Те саме	Скоробір	6 Поле	2021 ^{1,3}	+	1 пол. VI	ІКЗ	35
76	к. 1/2023	Те саме	Те саме	7 Поле	2023 ^{1,3}	+	2 пол. VI	ІКЗ	18
77	к. 2/2023	Те саме	Те саме	7 Поле	2023 ^{1,3}	+	1 пол. V	ІКЗ	54
78	к. 1/2023	Те саме	Марченки	8 Поле	2023 ²	+	V	ІКЗ	21
79	к. 2/2023	Те саме	Те саме	8 Поле	2023 ²	+	V	ІКЗ	3
80	к. 3/2023	Те саме	Те саме	8 Поле	2023 ²	+	V	ІКЗ	5
81	к. 1/2023	Саранчівка	—	—	2023 ²	+	1 чв. VI	ІКЗ	13

¹ Археологічна експедиція ІКЗ «Більськ» (Котельва); ² Археологічні експедиції ІА НАН України (Київ); ³ Скіфська археологічна експедиція ХНУ імені В. Н. Каразіна (Харків).

¹ Archaeological expedition of Historical and Cultural Reserve «Bilsk» (Kotelva); ² Archaeological expeditions of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv); ³ Scythian archaeological expedition of the V. N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv).

розкопок переважно поступали до Наукових фондів ІА НАН України⁸. Матеріали з двох курганів зберігаються у фондах Національного музею-заповідника Українського гончарства в Опішні (Мурзін, Ролле 1995, с. 50—56).

Більський загін археологічної експедиції ЦОДПА основну увагу приділяв вивченню курганів, яким загрожувало знищення внаслідок робіт аграріїв, шляховиків, а також видобувних робіт газовиків. Так, у 1994—1995 рр.

було вирішено дослідити кургани в могильнику «Б» (рис. 4: 29—33; табл. 3; Супруненко 1996; 2006). Тоді також було розкопано курган на ділянці «П'яте Поле», в уроч. Марченки некрополю Скоробір, що попадав у зону будівництва дороги (рис. 2: 34; табл. 3; Кулатова, Супруненко 2010, с. 151—161). У 1999 р. проведено розкопки кургану в уроч. Перемірки (рис. 3: 35; табл. 3; Кулатова, Супруненко 2002; 2010).

У 2000—2002 рр. у зв'язку з роботами по видобутку газу на території могильника Перецепине експедицією ЦОДПА було проведено рятів-

8. Колекції 1227; 1253; 1254; 1257.

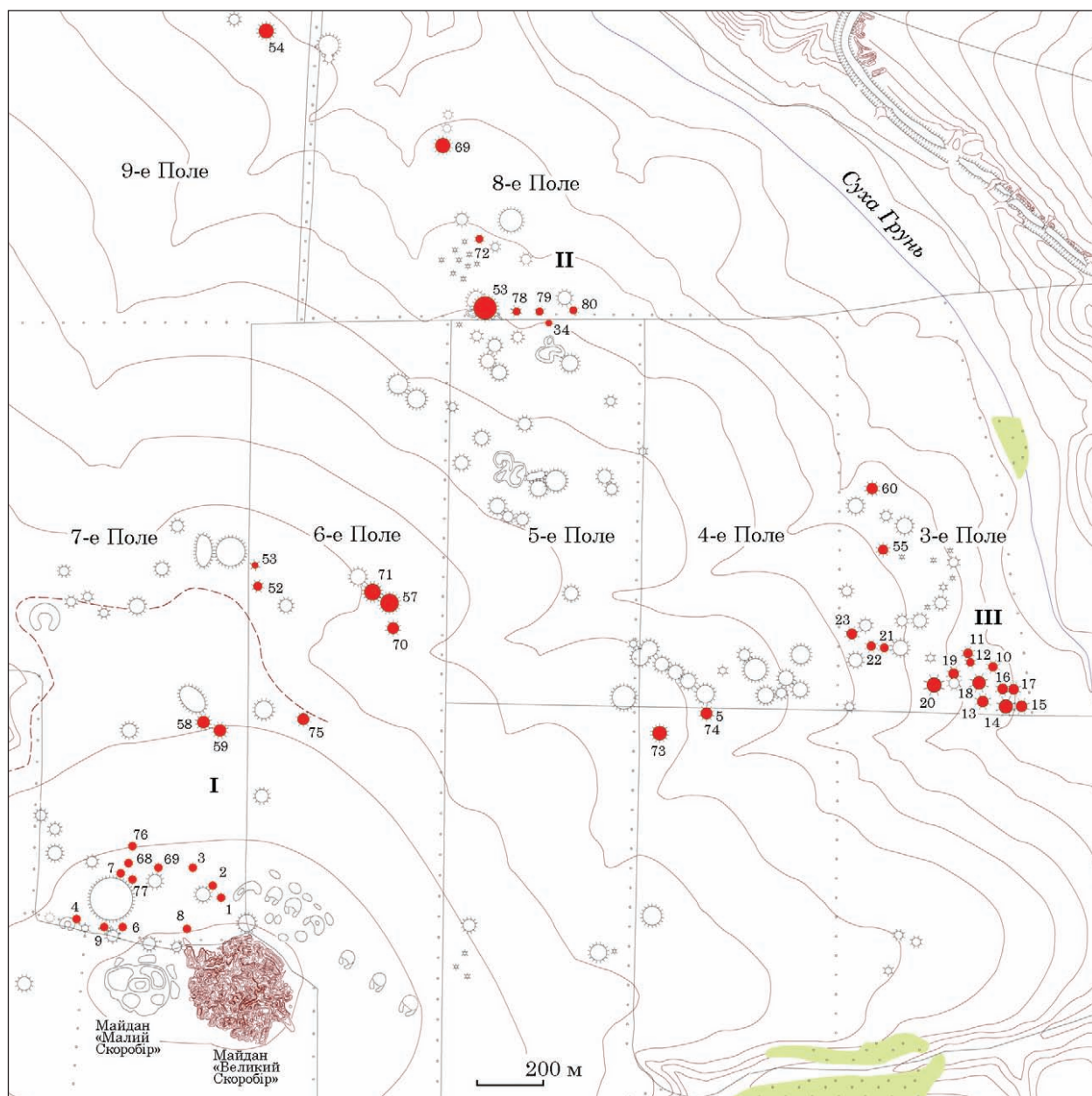

Рис. 2. Розташування курганів на некрополі Скоробір: I — уроч. Скоробір; II — уроч. Марченки; III — уроч. Осняги

Fig. 2. Location of burial mounds at the Skorobir necropolis: I — Skorobir tract; II — Marchenky tract; III — Osnyagi tract

ні дослідження декількох курганів та окремих поховань, насипи над якими не збереглися. У 2000 р. ними виявлено 5 поховань, у 2001 р. розкопано три кургани та два поховання, 2002 р. — п'ять курганів та два поховання, 2006 р. — один курган 1/2006. З них лише у 15 курганах було виявлено деякі знахідки, що після завершення досліджень передавались на постійне зберігання до фондів Центру (рис. 3: 36—50; табл. 3; Кулатова, Супруненко 2010). На сьогодні у фондах Історико-культурного заповідника «Більськ» зберігаються артефакти з розкопок 22 курганів, що досліджувались з 1994 по 2002 р. Загальна кількість предметів в музейних колекції нараховує 473 одиниці зберігання (табл. 1).

Четвертий період розпочався в 2012 р. і продовжується в дійсний час. Його особливістю є здійснення масштабних розкопок курганних некрополів Більського городища на новому рівні технічних можливостей із використанням сучасного обладнання, широке застосування археометричних методів досліджень, створення зведених планів курганних некрополів, значна робота по популяризації колекцій та їх збереження.

Основним координатором наукових та рятувних робіт всіх експедицій, що досліджують Більський археологічний комплекс стає Історико-культурний заповідник «Більськ»⁹. Так,

9. Із 2012 р. директор заповідника — І. І. Корост.

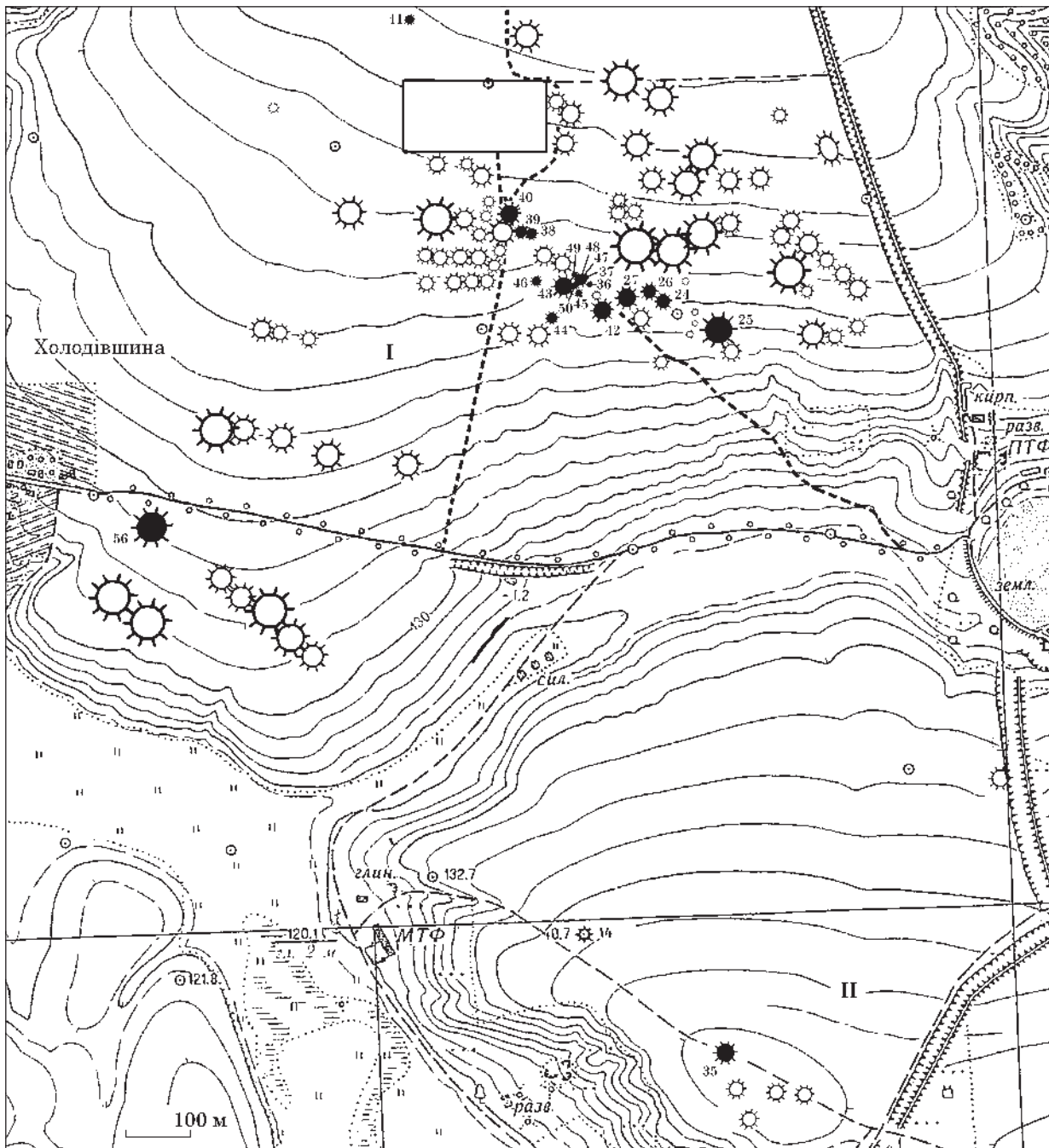

Рис. 3. Розташування курганів на некрополях: I — Перещепине; II — Перемірки

Fig. 3. Location of barrows on the necropolises: I — Pereshchepyne; II — Peremirky

у 2012 р. було вирішено силами Скіфської археологічної експедиції Каразінського університету (ХНУ)¹⁰ при підтримці та за участю заповідника проводити планові розкопки курганів некрополю Скоробір на ділянках «П'яте Поле» — «Сьоме Поле», де розташована значна кількість курганних насипів, більшість з яких щороку нівелюється оранкою. Перші два кургани за цією програмою було досліджено у 2013 р. в уроч. «Шосте Поле» (Шрамко, Задніков 2014; Шрамко 2016), а у 2014 р. спільно науковцями Каразінського університету і співробітниками

заповідника було досліджено великий курган в уроч. «Восьме Поле» (рис. 2: 51—53; табл. 4; Шрамко, Задніков 2015).

У 2015 р. науковці ІА НАН України досліджували кургани на некрополях Скоробір та Перещепине. Експедиція під керівництвом С. В. Махортих розкопала два кургани на ділянках «Дев'яте Поле» та «Третє Поле» (Махортих, Джонсон, Тейлор 2016). Один курган в уроч. Перещепине дослідили О. Д. Могилов та С. А. Скорий (рис. 2: 54—56; табл. 4; Могилов, Скорий, Панченко 2015).

У 2016 р. Скіфська експедиція ХНУ імені В. Н. Каразіна за підтримки ІКЗ «Більськ» до-

10. Керівник експедиції І. Б. Шрамко.

слідила один курган в уроч. Скоробір («Шосте Поле») (рис. 2: 57; табл. 4; Шрамко 2017; Shramko, Zadnikov 2017).

У 2017 р. Скіфською експедицією Каразінського університету розкопано два кургани в уроч. Скоробір, на ділянці «Сьоме Поле» (рис. 2: 58, 59; табл. 4; Шрамко, Задніков 2018). Один курган, в уроч. Осняги («Трете Поле») дослідила Більська експедиція Інституту археології НАН України¹¹ (рис. 2: 60; табл. 4; Гречко, Крютченко, Ржевуська 2018). У 2018 р. її зусиллями було розкрито шість курганів на могильнику «Б» (рис. 2: 61—66; табл. 4; Гречко та ін. 2019).

У 2019 р. на замовлення заповідника, згідно з укладеним договором між ХНУ імені В. Н. Каразіна та ІКЗ «Більськ», Скіфською археологічною експедицією Каразінського університету було досліджено два кургани в уроч. Скоробір («Сьоме Поле»), один з яких виявився не пограбованим (рис. 2: 67, 68; табл. 4; Шрамко, Задніков 2020). Два кургани в уроч. Марченки («Восьме Поле») розкопані під керівництвом С. А. Скорого та В. М. Окатенка (рис. 2: 69; табл. 4; Скорий, Окатенко, Зимовець 2020). У 2020 р. експедиція ХНУ досліджувала кургани в уроч. Скоробір, на ділянці «Шосте Поле» (рис. 2: 70, 71; табл. 4; Шрамко, Задніков 2021). Експедиції Інституту археології НАН України — кургани в уроч. Марченки, на ділянці «Восьме Поле» (рис. 2: 72; табл. 4; Окатенко, Скорий, Зимовець 2021) та в уроч. Скоробір, на ділянці «Четверте Поле» (рис. 2: 73, 74; табл. 4; Гречко та ін. 2021).

У 2021 р. спільною експедицією Каразінського університету та ІКЗ «Більськ»¹² було досліджено курган в уроч. Скоробір, на ділянці «Шосте Поле» (рис. 2: 75; табл. 4; Шрамко, Задніков 2023).

У 2023 р. дослідження курганів поблизу Більського городища здійснювались за підтримки Німецького археологічного інституту (DAI). Експедиція ІКЗ «Більськ» дослідила два кургани в уроч. Скоробір, на ділянці «Сьоме Поле» (рис. 2: 76, 77; табл. 4; Шрамко, Задніков 2024; Шрамко 2024), експедиція ІА НАН України¹³ — три кургани: один в уроч. Саранчівка та три в уроч. Марченки, на ділянці «Восьме Поле» (рис. 1: 6; 2: 78—81; табл. 4; Окатенко 2024). Останнім часом фонди Історико-культурного заповідника «Більськ» поповнили знахідки з розкопок 33 курганів, що досліджувались з 2013 по 2023 рр. Ця частина колекції нараховує 1873 одиниці зберігання (табл. 1).

Формування та репрезентативність колекцій. Колекційні зібрання двох музейних установ були створені в результаті здійснення багаторічних рятівних та наукових досліджень українськими археологами курганних некрополів Більського городища у другій половині XX — першій чверті XXI ст. На сьогодні це найбільша частка колек-

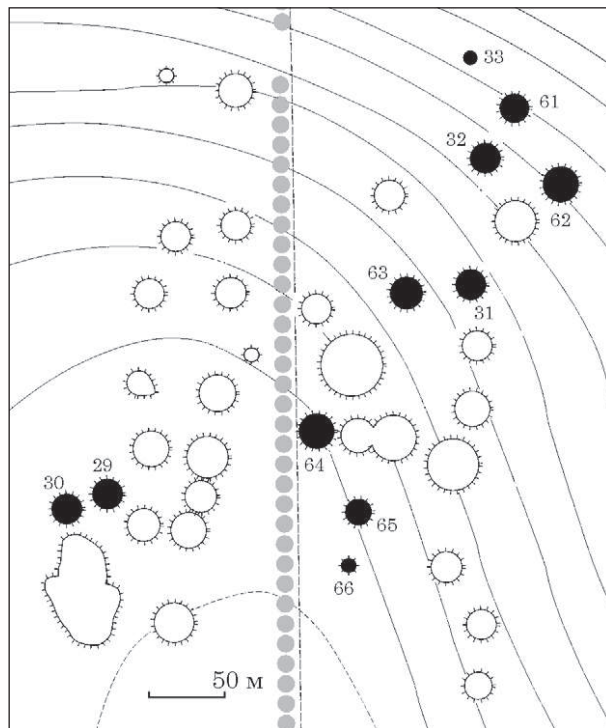

Рис. 4. Розташування курганів на могильнику «Б»
Fig. 4. Location of burial mounds in burial ground «B»

цій з курганних могильників відомої пам'ятки (рис. 5—9). Наскільки вона репрезентативна?¹⁴

Фонди Музею археології Каразінського університету містять одну з найбільших колекцій матеріалів Більського городища. Курганна збірка артефактів на загальному фоні знахідок з розкопок Західного та Східного укріплень доволі скромна, але показова.

Більшу частину колекції було сформовано в результаті досліджень курганів на некрополях Скоробір у другій половині XX ст. (другий період). Кілька знахідок з розкопок могильника Скоробір було передано на постійне зберігання до музейних фондів університету пізніше, на четвертому етапі (табл. 1).

Сьогодні у фондах музею археології ХНУ імені В. Н. Каразіна зберігається 1141 одиниць музейних предметів з 31 кургану більських некрополів (уроч. Скоробір, Осняги, Перещепине, могильник «А»). Більшість артефактів походить з пограбованих комплексів, тож матеріал здебільшого фрагментований, але є й цілі або археологічно цілі предмети, що надають можливість скласти про них доволі повне уявлення. Колекції розміщені в декількох фондосховищах.

Набір поховального інвентарю доволі сталий. До ранньоскіфського періоду характерні ліплені горщики, миски, корчаги та черпаки місцевого виробництва (Шрамко 1994а). Античний керамічний імпорт попадається зрідка і представлений переважно уламками амфор, але іноді трапля-

11. Керівники І. Б. Шрамко та С. А. Задніков.

12. Керівники І. Б. Шрамко та С. А. Задніков.

13. Керівник В. М. Окатенко.

14. Результати статистичної обробки матеріалів фондів двох установ відображено в графічних схемах (рис. 5—8).

Рис. 5. Предмети з фондів МА ХНУ імені В. Н. Каразіна: 1 — античне глиняне блюдо; 2 — біметалеве дзеркало; 3, 4 — античні глиняні лекіфи; 5 — глиняний ліплений черпак; 6 — єгипетські фаянсові прикраси; 7 — кістяна шпилька; 8 — срібний ритон (за: 1, 2, 5, 8 — Шрамко Б. 2016; 3, 4 — Zadnikov 2024; 6 — Shramko, Tarasenko 2022; 7 — фото І. Б. Шрамко)

Fig. 5. Objects from the collections of the Museum of Archaeology of the V. N. Karazin Kharkiv National University: 1 — Greek dish; 2 — bimetallic mirror; 3, 4 — Greek clay Lekythoi; 5 — clay molded scoop; 6 — Egyptian faience jewelry; 7 — bone hairpin; 8 — silver rhyton (after: 1, 2, 5, 8 — Shramko B. 2016; 3, 4 — Zadnikov 2024; 6 — Shramko, Tarasenko 2022; 7 — photo by I. B. Shramko)

ються майже цілі форми. У жіночих похованнях було прийнято залишати як металеві прикраси (шпильки, браслети, сережки), так і намисти-

ни із скла, пасти, мушлі та напівдорогоцінного каменю, але в колекції є й більш рідкісні зразки з єгипетського фаянсу та золота (Шрамко Б.

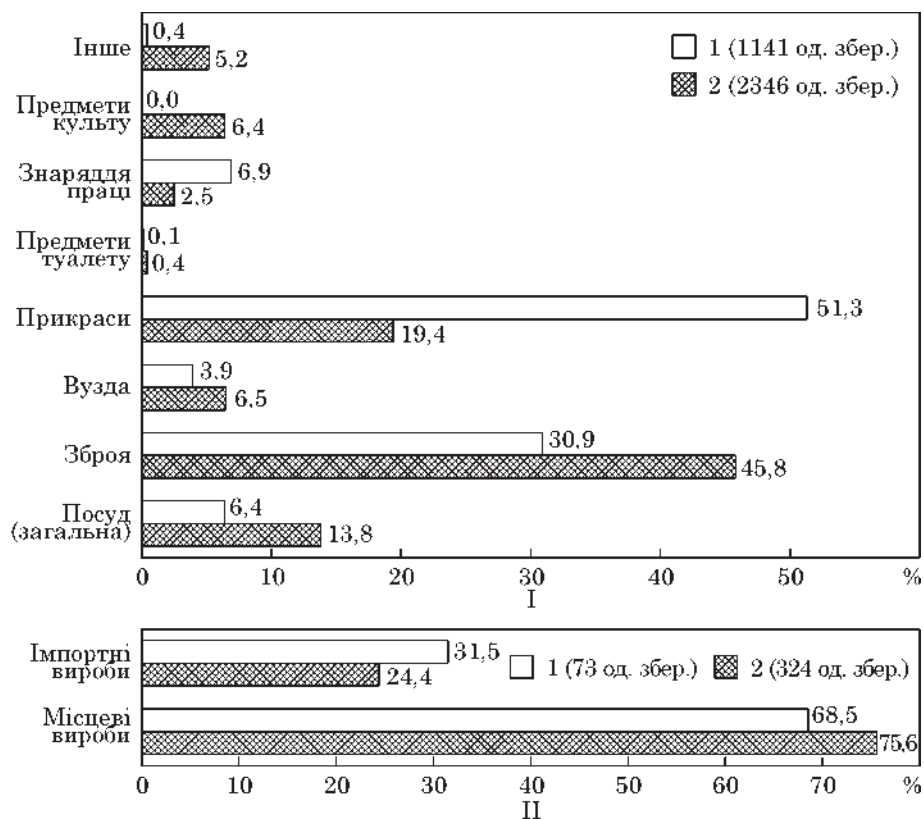

Рис. 6. Розподіл музейних предметів за основними категоріями: I — відсоток від загальної кількості музейних предметів (од. збер.) у фондах кожної з установ; II — розподіл посуду за місцем виробництва від загальної кількості одиниць зберігання в даній категорії предметів. Тут і на рис. 7, 8: 1 — фонди МА ХНУ; 2 — фонди ІКЗ «Більськ»

Fig. 6. Distribution of museum objects by main categories: I — percentage of the total number of museum objects (storage units) in the funds of each institution; II — distribution of pottery according to production place from the total number of storage units in this category of objects. Here and figs. 7, 8: 1 — funds of the Museum of Archaeology of the V. N. Karazin Kharkiv National University; 2 — funds of the Historical and Cultural Reserve «Bilsk»

2016, кольорова вкладка, фото 3: 2, 3; Shramko, Tarasenko 2022, p. 146, fig. 4). Лише одним екземпляром (шпилька) представлені кістяні предмети (Шрамко 1994а, рис. 3: 2). З непограбованого жіночого поховання походить бронзове дзеркало (Шрамко Б. 2016, кольорова вкладка, фото 3: 8). З чоловічими похованнями пов'язані знахідки вістря стріл, залишки залізних вудил, псалів, рідше зустрічалися уламки мечів та списів.

У поховальних комплексах останньої чверті VI — першої половини V ст. до н. е. помітні зміни у типах кінської вуздечки, вістря стріл та керамічного посуду. З поховань другої половини VI — V ст. до н. е. походять виразні сагайдачні набори із залишками футлярів зі стрілами, уламки залізного панциру. Розширюється асортимент предметів античного імпорту, крім уламків амфор, в колекції зберігається чорнолаковий лекіф, срібний ритон, золоті прикраси (Шрамко Б. 2016, кольорова вкладка, фото 3: 2). Для всіх періодів звичайними є знаряддя праці (залізні ножі, пила, глиняні прясельця тощо). (Шрамко 1994а, 1994б).

У колекції представлені шість основних категорій знахідок: посуд, озброєння, кінська вузда, знаряддя праці, прикраси, предмети туалету та інше (рис. 6, 7).

Кількісно переважають прикраси (51,3 %), трохи поступають їм предмети озброєння (30,9 %). У меншій кількості представлені знаряддя праці (6,9 %), деталі кінської вуздечки (3,9 %) а також посуд (6,4 %; рис. 6: I), серед якого значно переважає продукція місцевого виробництва (68,5 %). Грецький імпорт (керамічний тарний та столовий посуд, а також срібний ритон) становить меншу (31,5 %) частку цієї категорії артефактів (рис. 6: II). Предмети туалету представлені одним біметалевим дзеркалом (0,1 %). Декілька не атрибутованих предметів скіфського часу віднесено нами до категорії «інші» (0,44 %; рис. 6: I).

Незважаючи на значну різницю у загальній кількості одиниць зберігання в фондах двох установ (табл. 1), відсоткове співвідношення деяких категорій («знаряддя праці», «прикраси») є приблизно однаковим (рис. 7), проте в музейній колекції Каразінського університету відсутня така категорія як «предмети культу».

Не менш цікавим виявився розподіл знахідок із поховань скіфського часу за матеріалом. Всього нами виділено шість груп матеріалів, з яких було виготовлено предмети, що поступили до фондів музею: глина; бронза; залізо; кістка; скло, паста, фаянс і мушля; золото та срібло (рис. 8).

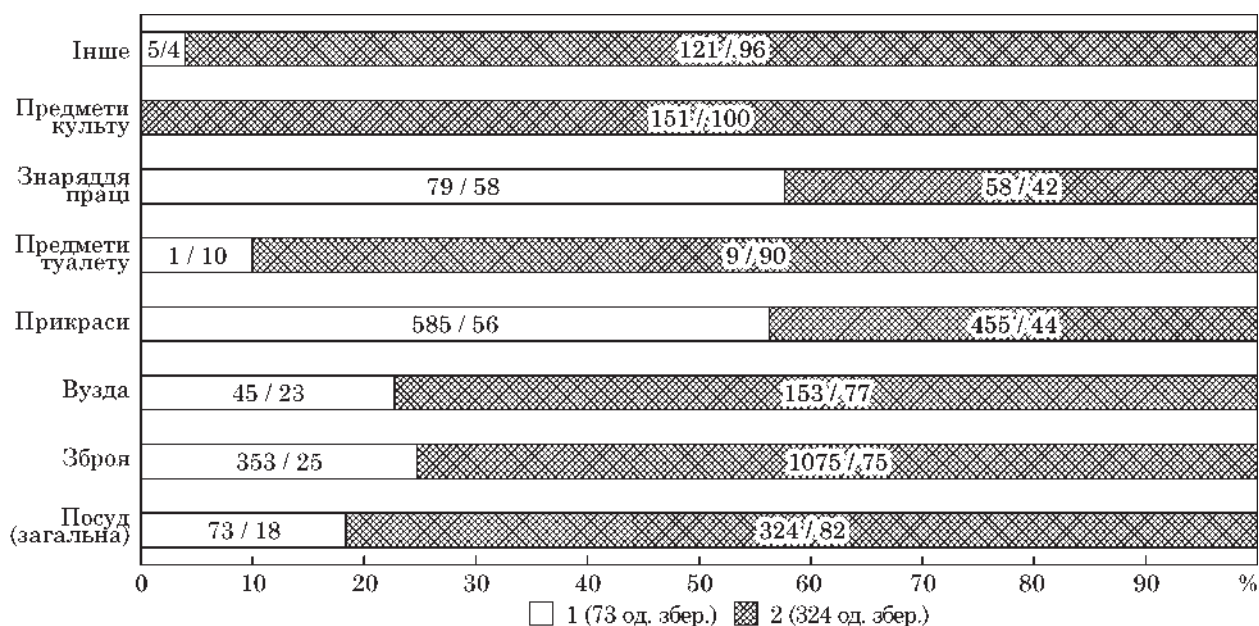

Рис. 7. Співвідношення основних категорій музейних предметів (од. збер.) між колекціями МА ХНУ та ІКЗ «Більськ». **В графах дано:** од. / %

Fig. 7. Correlation of the main categories of museum objects (storage units) between the collections of the Museum of Archaeology of the V. N. Karazin Kharkiv National University and the Historical and Cultural Reserve «Bilsk». **Legend:** units / %

У цій вибірці кількісно переважають вироби із скла, пасти, фаянсу та мушлі (49,3 %), заліза (31,4 %) та глини (12,4 %). Меншу частку предметів (5,3 %) виготовлено з бронзи. Золоті та срібні вироби цінувались більше, саме на них полювали грабіжники, тому не дивно, що ці матеріали становлять незначний відсоток (1,6 %) в колекції. Вироби з нестійких, органічних матеріалів у пограбованих похованнях зберігаються гірше, але в фондах музею є шпилька з кістки (0,1 %).

Найбільш виразними в музейному зібранні є предмети з розкопок на некрополі Скоробір, серед яких відмітимо античне розписане блюдо (рис. 5: 1); біметалеве дзеркало із залізною ручкою, прикрашеною бронзовою фігурою пантери (рис. 5: 2); античні лекіфи (рис. 5: 3, 4); цілий лискований черпак (рис. 5: 5); унікальні єгипетські фаянсові амулети, т. зв. Око Гора (рис. 5: 6) та кістяна зооморфно шпилька (рис. 5: 7). В одному з курганів могильника Перещепине було знайдено срібний ритон із позолотою (рис. 5: 8). Металеві предмети з фондів музею археології в різні роки вивчали Б. А. Шрамко та Л. П. Грубник-Буйнова, оскільки у 1972 р. при університеті було відкрито власну лабораторію для вивчення виробів із кольорових металів, широко застосовувались методи природничих наук (Гаврилюк 2021, с. 119—123).

Найбільш цінні предмети, що зберігаються в колекції представлено в експозиції музею археології Каразінського університету (Посохов 2016, с. 12, рисунок).

Фонди Історико-культурного заповідника «Більськ» почали формуватися одразу після його створення у 2005 р. До них увійшли предмети з розкопаних експедицією ЦОДПА більських не-

крополів, але знахідки продовжували перебувати на тимчасовому зберіганні в полтавській установі. Накопичений за роки розкопок речовий матеріал було опрацьовано музейниками Центру (Філоненко 2012). Завдяки ретельній роботі фахівців, якими у ті роки керувала головний зберігач фондів Л. К. Філоненко поступово було сформовано музейне зібрання ІКЗ «Більськ», яке в 2014 р. у доволі стислі строки було перевезено з Полтави до Котельви і розміщено в облаштованому фондосховищі (Шапорда 2016, с. 268). З того моменту і до дійсного часу колекцією опікується головний зберігач фондів ІКЗ «Більськ» О. М. Шапорда.

З 2014 р. всі археологічні експедиції, що досліджують могильники Більського городища передають знахідки до фондів заповідника, внаслідок чого в установі сформована найбільша колекція артефактів з поховань скіфського часу цього мікрорегіону.

Основу курганної колекції на 2013 р. складають матеріали розкопок більських некрополів, здійснених експедицією ЦОДПА, що активно працювала у другій половині 1990-х — на початку 2000-х рр. (табл. 3). З 2013 р. курганна складова колекцій фондів стрімко зростає за рахунок збільшення наукових досліджень різних археологічних експедицій (табл. 4), перш за все, Харкова (ХНУ) та Києва (ІА НАН України), а також створення власної експедиції при заповіднику, залучення до роботи провідних фахівців у якості консультантів та наукових співробітників з метою належної підготовки молодих кадрів, розширення діапазону рятівних, наукових досліджень та поповнення фондів. Так, за короткий час з 2013 по 2016 р. музейна колекція поповнилась

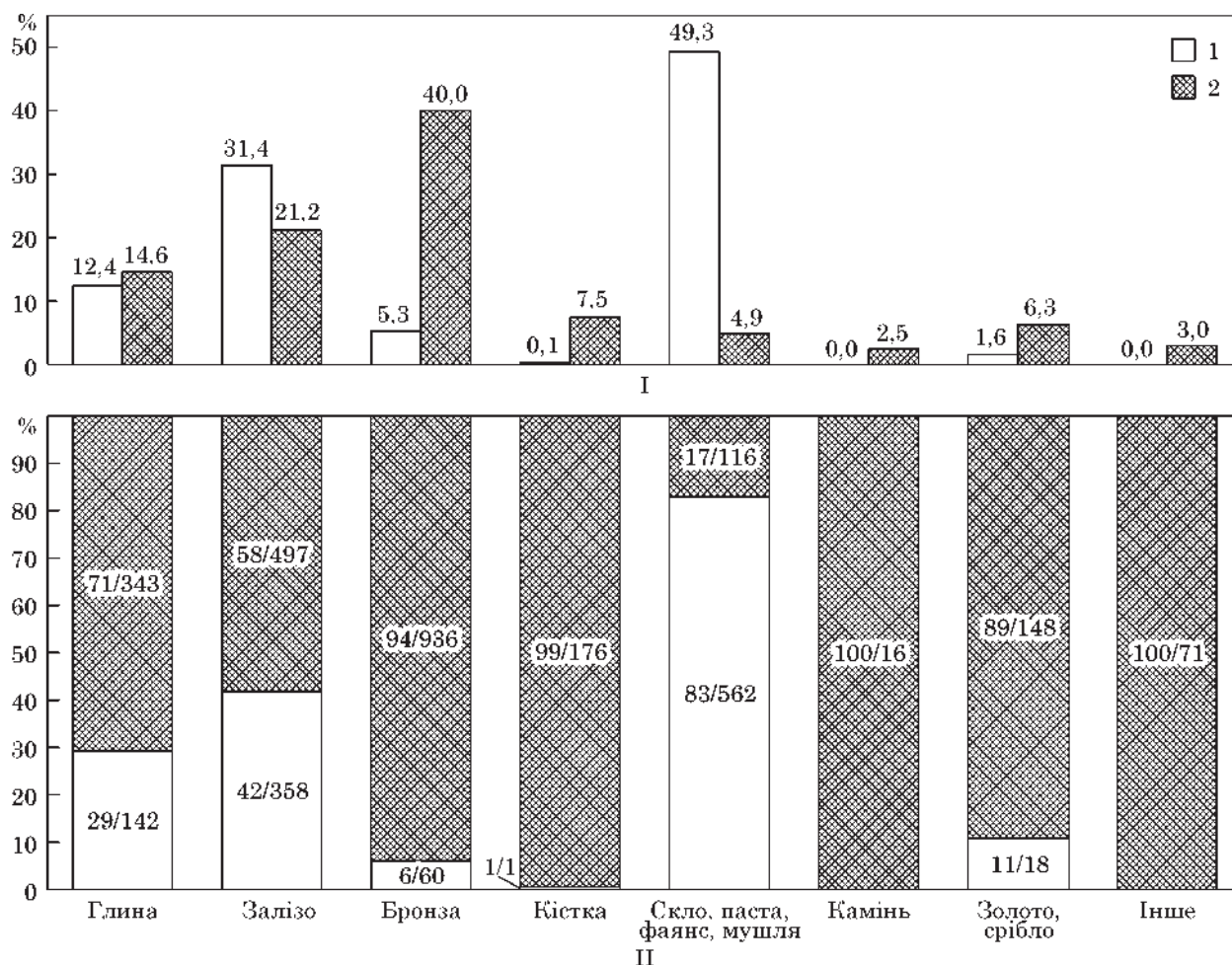

Рис. 8. Розподіл музейних предметів за матеріалами: I — відсоток від загальної кількості музейних предметів (од. збер.) у фондах кожної з установ; II — співвідношення музейних предметів (од. збер.) за матеріалом між колекціями двох установ. **Над стовпчиками дано:** % / од.

Fig. 8. Distribution of museum objects by materials: I — percentage of the total number of museum objects (collection units) in the collections of each institution; II — ratio of museum objects (collection units) by material between the collections of the two institutions. **Legend:** % / units

рідкісними артефактами з некрополю Скоробір (Шапорда 2016, с. 269; Шрамко 2017; Shramko 2024). Саме сучасний, четвертий період археологічних досліджень став найбільш результативним, про що свідчать статистичні дані.

Так, у третьому періоді досліджень курганна колекція установи нараховувала близько 473 артефактів, а у четвертому вона збільшилась на 1873 предмета, тобто майже у чотири рази (табл. 1). Якщо у третьому періоді досліджень матеріали з розкопок курганів передавала тільки експедиція ЦОДПА, то в четвертому фонди поповнювали вже чотири експедиції двох установ (ХНУ та ІА НАН України), а також спільні експедиції заповідника з ІА НАН України та ХНУ, завдяки цьому до фондів поступили колекції з різних могильників, поховань значного хронологічного діапазону, від другої половини VII до кінця IV ст. до н. е. (табл. 3, 4).

З поховань другої половини VII — першої половини VI ст. до н. е. походить значна кількість чорнолискованого посуду (корчаги, миски та черпаки), ліплені горщики, бронзові, залізні та кістяні

деталі кінської вуздечки, залізні акінаки, металеві бойові ножі, списи. Виразна колекція архаїчного періоду сформована за результатами новітніх розкопок (рис. 9: 1—8; Кулатова, Супруненко 2010, рис. 8; 10; 12; 38—39; 43—47; 97; 119; 136—137; 141—143). Звернемо увагу на бронзову бутероль, оформлену в скіфському звіриному стилі (рис. 9: 3; Скорий, Зимовец, Окатенко 2020).

До рідкісних предметів віднесемо залишки залізного панцирного обладунку та біметалевого дзеркала (Шрамко, Задніков 2020, с. 9—10; 2021, с. 13). Протягом останнього десятиліття до фондів ІКЗ «Більськ» було передано велику групу предметів з елітних жіночих поховань першої половини VI ст. до н. е., відкритих в уроч. Скоробір. На високий статус небіжчиць вказували золоті пластинки від головного убору (рис. 9: 1, 2), намистини зі скла, пасти, напівдорогоцінних каменів, єгипетського фаянсу (рис. 9: 5), золоті скроневі підвіски (сережки), дзеркала та навіть залишки шкіряної сумочки зі срібною застілкою (Шрамко 2017, с. 375—376; Shramko 2024). Особливістю колекції цього хронологічного періоду є

Рис. 9. Предмети з фондів ІКЗ «Більськ». 1, 2 — золоті елементи декору одягу; 3 — бронзова бутероль; 4 — бронзове дзеркало; 5 — намистини з єгипетського фаянсу, кришталю та бурштину; 6 — античний глек; 7 — глиняний ліплений черпак; 8 — антична амфора (за Котенко, Гречко 2019; Скорий, Окатенко, Зимовець 2020; Shramko, Tarasenko 2022; Шрамко 2023; Окатенко 2024; Shramko 2024)

Fig. 9. Objects from the collections of the Historical and Cultural Reserve «Bilsk». 1, 2 — gold elements of clothing decor; 3 — bronze buterol; 4 — bronze mirror; 5 — beads made of Egyptian faience, crystal, and amber; 6 — Greek jug; 7 — clay molded scoop; 8 — Greek amphora (after Kotenko, Grechko 2019; Skory, Okatenko, Zymovets 2020; Shramko, Tarasenko 2022; Shramko 2023; Okatenko 2024; Shramko 2024)

кілька сагайдачних наборів та предмети з металу та кістки, оформлені в скіфському звіриному стилі (Шрамко, Задніков 2017; 2020, 2021 та

ін.). Доволі виразними виявились артефакти з поховань останньої чверті VI — першої половини V ст. до н. е. (Шрамко, Задніков 2014; 2018;

Shramko, Zadnikov 2021, р. 134; Шрамко 2024, с. 232—241), серед яких помітно вирізняється комплекс з кургану 1/2017 в уроч. Скоробір, де знайдено унікальні предмети. Наприклад, рогове блюдо, бронзове дзеркало (рис. 9: 4), залізний конус із золотим плакуванням, золоті пластини, набір античного посуду, предмети одягу центральноєвропейського походження, сагайдачний набір, залізні та бронзові деталі кінського спорядження та культовий гральний набір (Шрамко, Задніков 2018; Shramko, Zadnikov 2021, р. 144, fig. 12: 7). З поховань кінця VI ст. до н. е. походять античні амфори (рис. 9: 8).

Значна кількість артефактів, що зберігається у фондах ІКЗ «Більськ» походить з поховань другої половини V — IV ст. до н. е. Цей період представлений переважно залізними та бронзовими предметами озброєння, деталями кінської вуздки та виразним античним імпортом, серед якого є золоті прикраси, рідкісні скляні арібали та бронзове дзеркало пелопоннеського типу (Кулатова, Супруненко 2010, с. 95—96, 113, рис. 106, 123). У 2019 р. до фондів заповідника було передано рідкісний античний глек (рис. 9: 6) з розкопок курганного могильника «Б» (Котенко, Гречко 2019, с. 58, рис. 2—3).

На сьогодні загальна «курганна» колекція ІКЗ «Більськ», сформована протягом тривалого часу зусиллями різних експедицій (табл. 1), є найбільшою в країні.

Звісно кількість речей та їхнє датування ще не свідчить про репрезентативність колекції. Для її оцінки потрібен комплексний аналіз набору предметів поховального інвентарю, вилучених під час польових досліджень, із врахуванням ступеня цілісності поховального комплексу. На наш погляд важливою є наукова цінність знахідок скіфського часу, їхня інформативність. На це вказує і розподіл музейних предметів за основними категоріями (рис. 6), оскільки, окрім інших показників — розміри та складність поховальної конструкції, курганного насипу, наявність супроводжуючих осіб тощо, саме набір речей, залишених в похованнях, визначає статус небіжчика та його місце в суспільстві.

За довгі роки розкопок стало зрозумілим, що більшість поховань було пограбовано ще в давнину. В одному випадку чітко зафіксована руйнівна робота селітроварників (Шрамко, Задніков 2015, с. 58). Але ж навіть неповні поховальні комплекси в більшості випадків містили показовий набір артефактів, що надало змогу датувати та визначити статусу небіжчика, а також прослідкувати деякі особливості поховального обряду. Лише до трьох поховань скіфського часу грабіжники не змогли дістатись, що надало повну картину поховального обряду, а залишені під час захоронення предмети матеріальної культури було виявлено *in situ*: курган 2/1965, поховання 1 кургану 3/2002 та курган 2/2019 (Шрамко 1994а, с. 103—107; Кулатова, Супруненко 2010, с. 119—135; Шрамко, Задніков 2020, с. 9—10).

Курганна колекція з некрополів Більського городища, представлена у фондах ІКЗ «Більськ» нараховує 2346 одиниць зберігання (рис. 6: I), серед яких переважають предмети озброєння (45,8 %), дещо кількісно поступають їм прикраси та елементи декорування (19,4 %), а також посуд (13,8 %). Цю категорію предметів (рис. 6: II) представлено переважно стандартним набором посуду місцевого виробництва (75,6 %), античний імпорт становить значно меншу частку (24,4 %), що відповідає співвідношенню у колекції МА ХНУ (рис. 6: II). Інші категорії знахідок становлять незначний відсоток: 0,4 % — предмети туалету, представлені бронзовими дзеркалами; 2,5 % — знаряддя праці; 6,4 % — предмети культу, серед яких унікальне рогове блюдо, набір кістяних предметів та ін.; 6,5 % — вузда; 5,2 % — віднесено нами до категорії «інше»¹⁵.

Порівнюючи знахідки з колекцій двох установ, можна простежити певні тенденції (рис. 7). У фондах ІКЗ «Більськ» на відміну від МА ХНУ домінують такі категорії як «посуд» (82 та 18 % відповідно), «озброєння» (75 та 25 %), «вузда» (77 та 23 %), «предмети туалету» (90 та 10 %). Тільки в фондах заповідника представлена така категорія як «предмети культу».

Не менш цікавим виявився розподіл знахідок із поховань скіфського часу за матеріалом (рис. 8: I). Так, аналіз колекції у фондах ІКЗ «Більськ» показав, що в ній кількісно переважають предмети, виготовлені з бронзи (40 %) та заліза (21,2 %). Третє місце серед матеріалів підсидає глина (14,6 %). Значно меншою часткою представлені такі матеріали як кістка та ріг (7,5 %), золото і срібло (6,3 %), скло, паста, фаянс, мушля (4,9 %) та камінь (2,5 %); 3 % знахідок віднесено до категорії «інші»¹⁶. При порівнянні матеріалів, з яких виготовлені музейні предмети з колекцій двох установ, також помітні певні тенденції (рис. 8: II). У фондах ІКЗ «Більськ» на відміну від МА ХНУ значно переважають вироби з кістки (99 та 1 % відповідно), золота і срібла (89 та 11 %) та бронзи (94 та 6 %). Тільки в фондах заповідника представлені вироби з каменю (100 %). У фондах Музею археології Каразінського університету більша частка предметів, виготовлених з пасти, скла, фаянсу, мушлі (83 проти 17 %). Вироби із заліза представлено більш близькими показниками (38,2 % — МА ХНУ та 67,4 % — ІКЗ «Більськ»).

За роки розкопок музейне зібрання заповідника поповнилось новими рідкісними артефактами, що безумовно підкреслюють значну наукову цінність та репрезентативність колекції. Так, перші золоті елементи жіночого головного убору першої чверті VI ст. до н. е. було знайдено в кургані 1/2016 (Шрамко 2017; Shramko, Zadnikov

15. Не атрибутовані предмети скіфського часу, уламки кераміки доби бронзи та окремі артефакти Нового часу та ін.

16. Деревина, сірка, реальгар й матеріали доби бронзи та Нового часу.

2017). Унікальний поховальний комплекс останньої чверті VI ст. до н. е. було відкрито у 2017 р. (Шрамко, Задніков 2018, с. 11—14; Shramko, Zadnikov 2021, р. 16), а у 2019 р. вперше за багато років науковці натрапили на непограбоване поховання другої чверті VI ст. до н. е., за матеріалами якого, вдалось визначити риси жіночого поховального костюму (Shramko 2024), а також простежити широкий діапазон міжкультурних контактів, впливів та зв'язків місцевого населення в першій половині VI ст. до н. е. Цілеспрямоване дослідження південної частини некрополю надало можливість передати до фондів заповідника значну колекцію артефактів, які характеризують особливості місцевого суспільства періоду скіфської архайки. При дослідженні поховань на курганному могильнику «Б» у 2018 р. було знайдено ще один рідкісний артефакт — античний глек V ст. до н. е., що став підставою для висунування цікавої версії щодо його потрапляння на городище (Котенко, Гречко 2019 та ін.).

У подальшому фонди ІКЗ «Більськ», безперечно, будуть поповнюватись за рахунок нових розкопок курганів, більшості з яких загрожує знищення через активну діяльність аграріїв та шляхобудівельників в мікрореєоні.

Археологічні колекції в умовах війни. Звичайний ритм роботи обох установ різко змінився 24 лютого 2022 року, коли розпочалося повномасштабне вторгнення військ російської федерації на територію України. Одним з перших це відчув на собі Харків. Постійні обстріли міста, просування російських військ на захід, тривалі бої на околицях, вибухи в центрі міста створювали реальну загрозу цілісності музейних колекцій (Шрамко 2022; Shramko 2023). Внаслідок потужного ракетного удару по будівлі Харківської обласної державної адміністрації були частково зруйновані деякі підземні комунікації, що призвело до підтоплення на півтора метра одного з фондосховищ, в якому зберігалась колекція з більських некрополів (рис. 10: 1) ¹⁷. Ситуація ускладнювалась відсутністю в приміщеннях музею світла та опалення, низькою температурою, високою вологістю та постійними масованими обстрілами міста, що не виключало можливість додаткових руйнацій. За кілька днів вдалося вирішити питання відкачування води та розпочати один з найбільш тривалих та складних етапів: висушування постраждалих предметів та їхнє перепакування ¹⁸. В цілому, більшість артефактів з курганних некрополів перебувала в задовільному стані, але деякі складнощі виникли з предметами, виготовленими з органіч-

17. На тимчасовому зберіганні перебували й артефакти з розкопок останніх років на некрополі Скоробір, які готувались до публікації та оброблялись для підготовки наукового звіту.

18. На цьому етапі суттєву допомогу надали волонтери, які забезпечили нас акумуляторними ліхтариками, допомогли підключити теплову гармату.

них матеріалів, перш за все, з кістки та рогу ¹⁹. Найбільш стійкими до підвищеної вологості та перебування у воді очікувано виявились різноманітні керамічні форми, скло, вироби з білого та жовтого металів, а також каменю.

Найближчими днями вдалось зв'язатись з центрами порятунку музеїв як в Україні, так і за кордоном ²⁰. Вже на початку квітня ситуація покращилась. У приміщеннях було відновлено світло, стабілізовано рівень вологості та температури, які контролювались відповідними приладами, надійшла гуманітарна допомога (Шрамко 2022, с. 243; Shramko 2023, р. 52—54; Shramko, Zadnikov 2023) ²¹. Завдяки дотриманню температурно-вологісного режиму та контролю за процесом висушування предметів, було отримано позитивні результати, що підтверджено контрольним оглядом стану артефактів спеціалістами-реставраторами (рис. 10: 2а). У нових складних обставинах було вирішено після завершення звіряння артефактів, які перебували не тимчасовому зберіганні повернути предмети до ІКЗ «Більськ». В стислі строки понад тисячі речей було звірено з колекційними описами (рис. 10: 2b) підготовлено для перевезення та передано до фондів заповідника (рис. 10: 2c) ²², де умови збереження артефактів на той момент були значно кращими, а загальна військова обстановка була не настільки складною.

З початком повномасштабної війни співробітники заповідника, перш за все, директор установи І. І. Корост та головний зберігач фондів О. М. Шапорда, опікувались створенням відповідних умов для збереження колекцій, впроваджували комплекс консерваційно-реставраційних заходів. В умовах війни не зупинялись польові роботи, заповідником було організовано проведення охоронно-рятувних досліджень. Неймовірну допомогу в 2022 р. надав The International Alliance for the Protection of Heritage in Conflict Areas (ALIPH) (за спри-

19. Стан колекцій контролював директор Харківського філіалу Національного науково-дослідного реставраційного центру України (ННДРЦ) С. В. Омельник, який надавав постійні консультації стосовно методики висушування предметів, виготовлених з різних матеріалів та стабілізації стану артефактів.

20. Одним із перших, на наше звернення відгукнувся координатор Центру порятунку культурної спадщини І. В. Пошивайло.

21. Значну частину матеріалів та обладнання нами було отримано завдяки фінансовій підтримці The International Alliance for the Protection of Heritage in Conflict Areas (ALIPH). Пізніше, у 2023—2024 рр., додаткові матеріали та обладнання для роботи в фондах передавали й інші організації, зокрема Polish Support Center for Culture in Ukraine.

22. Швидке евакуювання колекції стало можливим завдяки суттєвій допомозі директора ІКЗ «Більськ» І. І. Короста, який взяв на себе вирішення найбільш складних проблем, пов'язаних з вивезенням колекцій з прифронтової зони.

Рис. 10. Музейні колекції в умовах війни: 1 — постраждалі фонди МА ХНУ імені В. Н. Каразіна; 2, 3 — звіряння та перевірка стану предметів після рятувних заходів; 4 — повернення колекцій до фондів ІКЗ «Більськ»

Fig. 10. Museum collections in wartime conditions: 1 — damaged funds of the Museum of Archaeology of the V. N. Karazin Kharkiv National University; 2, 3 — verification and checking of objects after rescue measures; 4 — return of collections to the funds of the Historical and Cultural Reserve «Bilsk»

яння ГО «Центр дослідження та збереження культурної спадщини»²³.

З 2022 р. Музей археології ХНУ ім. В. Н. Каразіна та ІКЗ «Більськ» розпочинають масштабну співпрацю з Ukraine Art Aid Center²⁴. У період

23. Зокрема, заповідник отримав сейфи для зберігання архівної документації та артефактів, евакуаційні скрині, сучасні ящики для розміщення музейних предметів, обладнання для підтримання температурно-вологісного режиму у приміщенні наукових фондів, оцифрування предметів, реставраційних робіт та інше. Це все в підсумку дало змогу утримати в належних умовах колекції заповідника.

24. Центр діє за сприяння Німецько-Українського товариства економіки та науки та Міністерства закордонних справ, Міністерства культури та інформаційної політики Республіки Німеччина. Територіальним представником фундації є ГО «Центр допомоги мистецтву України — Київ» на чолі з волонтером Нікіфоровою Іриною Анатоліївною.

2022—2025 рр. цією фундацією обом установам була надана колосальна допомога для збереження та опрацювання музейних предметів.

Заповідник отримав нові можливості, що дозволило забезпечити повноцінну обробку артефактів: від стадії виявлення до їх камерального опрацювання, розпочати оцифрування предметів, на новому рівні вести облік колекцій та започаткувати проект «Історія поряд»²⁵.

За підтримки Німецького археологічного інституту (DAI) організовано розкопки чотирьох курганів некрополя Скоробір (в уроч. Осняги, Марченки та Саранчівка) (Шрамко, Задніков 2024; Окатенко 2024). Знахідки з досліджень надалі надійшли до фондів ІКЗ «Більськ».

Із поміж значної кількості знахідок (3487 од. збер.), представлених у фондах двох установ,

25. Метою проекту є підготовка високоякісних 3D-моделей знахідок з колекцій заповідника.

Рис. 11. Виявлення та консервація артефактів, уроч. Скоробір: 1 — закріплення предметів з металу та органіки, курган 1/2017; 2 — скупчення ліпленого посуду, курган 1/2021; 3, 4 — деталі кінської вуздечки та їх закріплення, курган 2/2023 (за Шрамко, Задніков 2018; Шрамко 2023; 2024)

Fig. 11. Identification and conservation of artifacts, Skorobir tract: 1 — fastening of metal and organic objects, barrow 1/2017; 2 — accumulation of molded pottery, barrow 1/2021; 3, 4 — details of a horse bridle and their fastening, barrow 2/2023 (after Shramko, Zadnikov 2018; Shramko 2023; 2024)

більш вразливими є металеві предмети (залізо, бронза). Внаслідок порушення цілісності поховальної камери ці артефакти легко руйнуються, піддаються корозії та потребують вживання консерваційних заходів ще в ході археологічних розкопок (рис. 11). При дослідженні могили особливу увагу археологи звертають на вироби з органіки (кіста, ріг, шкіра, дерева). Тому ще до 2022 р. заповідник опікувався проведенням своєчасної консервації знайдених предметів, створенням умов для їх зберігання.

Найбільш складна ситуація виникла в ході дослідження кургану 1/2017, в якому виявлено значну кількість артефактів з кістки, рогу, шкіри тощо (Шрамко, Задніков 2018, с. 7—11). Майже всі предмети з органічних матеріалів та металу вдалось вчасно закріпити на місці (рис. 11: 1), згодом вилучити з поховання в задовільному стані²⁶,

26. Рідкісні артефакти на місці розкопок оглянув директор Харківської філії ННДРЦ України С. В. Омельник, який надав корисні методичні рекомендації щодо їх закріплення.

а надалі передати для опрацювання реставраторам. У подальшому, апробована нами у 2017 р. методика закріплення вразливих предметів стала постійною практикою при дослідженні давніх поховань (рис. 11: 3, 4).

Вироби з глини в похованнях зазвичай залишаються неушкодженими, але зустрічаються й такі, що були роздавлені обвалом ґрунту, або розбиті грабіжниками та вилучені у вигляді розвалів (рис. 11: 3). В ІКЗ «Більськ» керамічні вироби на високому професійному рівні відновлює А. І. Штанько (рис. 12: 5—7). Останніми роки ним було відреставровано 44 глиняних посудин.

Предмети з інших матеріалів (20 залізних, 79 бронзових, 11 артефактів із золота та срібла, 2 шкіряних предмети), знайдені в різних могильниках городища та відновлені іншими майстрами. Наприклад, золоті пластини від гориту (рис. 12: 4) відреставровано С. В. Омельником. Над відновленням рідкісних артефактів з бронзи, заліза та органіки під його керівництвом також працювали й інші фахівці Харківської філії Національного науково-дослідного реставраційного центру Украї-

Рис. 12. Приклади відреставрованих предметів з некрополів Більського городища: 1 — чорнолискований черпак; 2 — срібний ритон; 3 — біметалеве дзеркало; 4 — золота пластина; 5 — античний глек; 6 — глиняний ліплений горщик; 7 — глиняна ліплена миска (1—3 — фонди МА ХНУ; 4—7 — фонди ІКЗ «Більськ»; 1 — реставрація та фото С. А. Заднікова; 2—4 — реставрація С. В. Омельника, фото І. Б. Шрамко та А. Ю. Утевського; 5—7 — реставрація А. І. Штанька (за Окатенко 2024; Шрамко 2024))

Fig. 12. Examples of restored objects from the necropolises of the Bilsk hillfort: 1 — black-polished scoop; 2 — silver rhyton; 3 — bimetall mirror; 4 — gold plate; 5 — Greek jug; 6 — clay molded pot; 7 — clay molded bowl (1—3 — funds of the Museum of Archaeology of the V. N. Karazin Kharkiv National University; 4—7 — funds of the Historical and Cultural Reserve «Bilsk» (1 — restoration and photo by S. A. Zadnikov; 2—4 — restoration by S. V. Omelynyk, photo by I. B. Shramko and A. Yu. Utevsky; 5—7 — restoration by A. I. Shtanko (after Okatenko 2024; Shramko 2024))

ни. Роботі С. В. Омельника належать і відреставровані рідкісні артефакти (рис. 12: 2, 3) з фондів Музею археології ХНУ імені В. Н. Каразіна. Деякі

керамічні форми (рис. 12: 1) з колекції відновлені науковим співробітником музейного комплексу Каразінського університету С. А. Задніковим.

Рис. 13. Приклади створення 3D-реконструкцій та оцифрування колекцій: 1 — 3D-модель реконструйованого жіночого головного убору з поховання VI ст. до н. е.; 2—5 — оцифрування та цифрові копії артефактів. 1—5 — з фондів МА ХНУ; 1, 6 — з фондів ІКЗ «Більськ». 1—5 — автор В. С. Шрамко; 6 — автор О. М. Шапорда (1 — за Shramko 2024)

Fig. 13. Examples of creating 3D-reconstructions and digitizing collections: 1 — 3D-model of a reconstructed female headdress from a burial of the 6th century BC; 2—5 — digitization and digital copies of artifacts. 1, 2—5 — from the funds of the Museum of Archaeology of the V. N. Karazin Kharkiv National University; 1, 6 — from the funds of the Historical and Cultural Reserve «Bilsk». 1—5 — author V. S. Shramko; 6 — author O. M. Shaporda (1 — after Shramko 2024)

Рис. 14. Презентація знахідок за результатами досліджень курганних некрополів Більського городища: 1 — предмети з розкопок кургану 1/2016, Скоробір. Харків, 2016; 2 — предмети з розкопок кургану 1/2017, Скоробір. Харків, 2017; 3 — предмети з розкопок курганів 1/2023 та 2/2023. Скоробір; 4 — предмети з розкопок курганів 1/2023, Саранчівка та 1 3/2023, Марченки, Полтава, 2024

Fig. 14. Presentation of finds from the results of research of the mound necropolises of the Bilsk hillfort 1 — items from the excavation of the barrow 1/2016, Skorobir. Kharkiv, 2016; 2 — items from the excavation of the barrow 1/2017, Skorobir. Kharkiv, 2017; 3 — items from the excavation of the barrow 1/2023 and 2/2023. Skorobir; 4 — items from the excavation of the barrow 1/2023, Saranchivka and 1 3/2023, Marchenky, Poltava 2024

Для отримання повнішої інформації про артефакти з курганних колекцій, 230 предметів (із золота та срібла — 44 одиниці, заліза — 11, бронзи — 108, кераміки — 67) було вивчено за допомогою методів природничих наук в різних лабораторіях Харкова, Києва та Сум.

Відповідно до сучасних воєнних викликів, співробітники Музею археології Каразінського університету та Історико-культурного заповідника «Більськ» працюють над оцифруванням колекцій, створенням 3D-моделей та реконструкцій (рис. 13), більшість з яких пов'язана саме з матеріалами розкопок курганних могильників. Музей археології Каразінського університету оцифрування рідкісних артефактів зміг розпочати вже наприкінці 2022 р., коли надійшла допомога від швейцарських колег²⁷. Протягом наступних років, додаткове обладнання для сканування було отримано також від Смітсонівського інституту²⁸.

27. Institut du monde antique et byzantin, University of Fribourg (Mrs Karin Schlapbach); Swiss Archaeology Association (Mr Lionel Pernet, president and Mrs Ellen Thierman, general secretary).

28. В межах програми Smithsonian Cultural Rescue Initiative, за сприяння Kosciuszko Foundation.

Так, за результатами аналізу та вивчення предметів із непограбованого жіночого поховання другої чверті VI ст. до н. е., була запропонована наукова реконструкція головного убору (рис. 13: 1). Дослідникам також вдалося підготувати цифрові копії деяких з найбільш рідкісних артефактів (рис. 13: 2—6).

Окремим напрямком роботи співробітників двох установ в умовах війни є опрацювання та всебічне вивчення колекцій, публікація та представлення широкому загалу матеріалів новітніх розкопок. Музейники університету та співробітники заповідника продовжують традицію презентацій найкращих знахідок польового сезону на виставках. У виставковій залі Музею археології Каразінського університету найбільш цікаві артефакти з розкопок курганів було представлено на 9 виставках (рис. 14: 1, 2). За цей час співробітниками ІКЗ «Більськ» було підготовлено 10 різних виставок в Котельві, Охтирці та Полтаві. Останню з них «Рятувати та досліджувати: Більський археологічний комплекс, сезони 2022—2024 рр.» було відкрито в Полтаві. Матеріали виставки сповна висвітлили результати польових до-

сліджень у різних частинах величезного Більського археологічного комплексу, здійснених в умовах війни. З-поміж іншого було репрезентовано знахідки з розкопок курганів на більських некрополях (рис. 14: 3, 4).

Сучасний стан збереження колекцій надає можливість проводити їх всебічне вивчення, завдяки цьому значна кількість артефактів введена до наукового обігу. Колекції із фондів Музею археології представлені в двох узагальнюючих статтях автора розкопок (Шрамко 1994а; 1994b), але окремі знахідки було опубліковано нещодавно (Shramko, Tarasenko 2022). Колекції з фондів ІКЗ «Більськ» також значною мірою проаналізовані в наукових виданнях. Зокрема, у статтях дослідників, які працюють на пам'ятці (Кулатова, Супруненко 2010; Шрамко, Задніков 2014; Махортьх, Джонсон, Тейлор 2016; Шрамко 2017; Shramko, Zadnikov 2017; Котенко, Гречко, 2019). Відзначимо, що матеріали з кількох археологічних комплексів висвітлені в науковій літературі вже під час війни (Шрамко 2023; 2024; Shramko 2024; Окаренко 2024; Grechko 2024 та ін.).

Загалом курганні колекції обох установ є доволі репрезентативними, значну кількість артефактів можна віднести до рідкісних, а окремі навіть до унікальних, вперше виявлених на території України. Це лише підкреслює непересічність та значну наукову інформативність матеріалів цієї археологічної пам'ятки. Колекції з розкопок більських некрополів, що зберігаються в фондах Харкова та Котельви, демонструють сталість поховального обряду, широкі міжкультурні контакти та зв'язки місцевого населення за скіфських часів. Виявлені артефакти також підтверджують думку науковців про його складний соціальний та етнічний склад в різні періоди формування та розвитку великого археологічного комплексу, центром якого було Більське городище — найбільше укріплене поселення доби раннього заліза в Східній Європі.

Висновки. Отже, більша частина предметів з розкопок курганних могильників Більського городища зберігається в музейних фондах Харкова та Котельви. Для кожної з установ простежено періоди, коли їх зібрання поповнювались найбільш інтенсивно. Для Музею археології ХНУ імені В. Н. Каразіна таким був період з 1965 по 1981 рр., в часи дослідження некрополів Скоробір та Перещепине. Фонди ІКЗ «Більськ» починають формуватися у 2005 р., коли було створено заповідник, але лише у 2014 р. колекції було перевезено до Котельви. З 2012 р. всі роботи на некрополях Більського городища координує ІКЗ «Більськ», могильники досліджують кілька експедицій (Харків, Київ), створюється власна експедиція ІКЗ «Більськ», ведуться спільні дослідження, завдяки чому останнім часом його колекції збільшились майже в чотири рази. В музейних зібраннях Харкова та Котельви, зберігаються колекції з розкопок

81 кургану — більшості з досліджених на некрополях городища.

Моніторинг колекцій дозволив розподілити музейні предмети за категоріями та матеріалом, виділити групи найбільш масових та найбільш рідкісних артефактів обох музейних зібрань, що має сприяти можливості прогнозувати розширення фондів. Значна кількість виробів з металів в колекціях вказує на пріоритетність підготовки реставраторів за цим напрямком та забезпечення відповідних умов зберігання.

В обох установах облаштовані сучасні фондосховища, створені умови для камеральної обробки матеріалів, роботи реставраторів, проведення наукових досліджень, що дозволило підняти зберігання та наукову обробку колекцій на новий рівень.

З початком повномасштабної війни співробітниками установ була налагоджена робота з фондами, евакуйована найбільш цінна та вразлива частина колекцій, постійно ведеться контроль за станом збереження артефактів, підтримується зв'язок з реставраторами, налагоджена робота по оцифруванню колекцій. Для презентації наукових досягнень організуються виставки, більшість матеріалів розкопок введено до наукового обігу.

Сформовані колекції репрезентативні та навіть унікальні, значущі для подальших наукових розробок проблем скіфської археології, та достатні для створення в Більську сучасної музейної експозиції, що може стати однією з найкращих в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

- Асташова, Н. И., Белоцерковская, И. В., Гущина, И. И., Каверзнева, Е. Д., Мошинский, А. П. 1988. Каталог коллекций В. А. Городцова. В: Студзицкая, С. В. (ред.). *Наследие В. А. Городцова и проблемы современной археологии*. Труды ГИМ, 68. Москва, с. 33-62.
- Гаврилюк, Н. О. 2021. Початок вивчення палеоекономіки в українській археології (до 100-річчя від дня народження В. А. Шрамка). *Археологія*, 1, с. 118-126.
- Гречко, Д. С., Крютченко, О. О., Ржевуська, С. С. 2018. Археологічні дослідження Більського археологічного комплексу в 2017 році. *Археологічні дослідження Більського городища — 2017*, с. 59-63.
- Гречко, Д. С., Демчук, Ж., Крютченко, О. О., Ржевуська, С. С. 2019. Дослідження поселення та ґрунтового могильника в ур. Барвінкова Гора у 2018 р. *Археологічні дослідження Більського городища — 2018*, с. 27-34.
- Гречко, Д. С., Крютченко, О. О., Ржевуська, С. С., Демчук, Ж., Каряка, О. В. 2019. Дослідження некрополю «Б» Більського городища у 2018 р. *Археологічні дослідження Більського городища — 2018*, с. 5-18.
- Гречко, Д. С., Крютченко, О. О., Ржевуська, С. С., Фрунт, О. С., Пукліч, О. С. 2021. Дослідження курганів Більського археологічного комплексу в 2020 р. *Археологічні дослідження Більського городища — 2020*, с. 16-29.

- Котенко, В., Гречко, Д. 2019. Керамический импорт Херсонеса Таврического в восточно-европейской лесостепи. *Revista Arheologică*, XV, 2, с. 53-67.
- Кулатова, І. М., Супруненко, О. Б. 2002. Ранньоскіфський курган поряд з Більським городищем. *Старожитності степового Причорномор'я і Криму*, X, с. 155-173.
- Кулатова, І. М., Супруненко, О. Б. 2010. *Кургани скіфського часу Західної округи Більського городища*. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК.
- Махортых, С. В. 2013. Погребальные сооружения и обряд курганных некрополей Бельского городища. *Stratum plus*, 3, с. 223-256.
- Махортых, С. В. Джонсон, Дж., Тэйлор, Т. 2016. Исследование курганов скифского времени в окрестностях Бельского городища в 2015 г. *Археологічні дослідження Більського городища — 2015*, с. 5-27.
- Могилов, О. Д., Скорий, С. А., Панченко, К. І. 2016. Розкопки на Більському городищі в 2015 р. *Археологічні дослідження Більського городища — 2015*, с. 53-88.
- Мурзин, В. Ю., Ролле, Р. 1995. Спільні дослідження археологів України та Німеччини у Більську. *Полтавський археологічний збірник*, 3, с. 5056.
- Мурзин, В. Ю., Ролле, Р. 1997. Совместные археологические исследования в Бельске. *Археологічні дослідження в Україні 1993 року*, с. 93.
- Мурзін, В. Ю., Ролле, Р., Скорий, С. А. 1995. Дослідження Перещепинського курганного могильника. *Археологія*, 2, с. 63-72.
- Окатенко, В. М. 2024. Дослідження поховальних пам'яток поблизу Більського городища у 2023 році. *Археологічні дослідження Більського городища — 2023*. Харків, Котельва: ІКЗ «Більськ»; ХНУ імені В. Н. Каразіна; Майдан, с. 20—65.
- Окатенко, В. М., Скорий, С. А., Зимовець, Р. В. 2021. Дослідження поховальних пам'яток некрополю Скоробор (ур. Марченки) у 2020 р. *Археологічні дослідження Більського городища — 2020*, с. 30—54.
- Посохов, С. І. Слово про Вчителя. В: Корост, І. І. (ред.). *Більське городище в наукових працях Б. А. Шрамка. Збірник наукових праць, присвячений 95-річчю від дня народження вченого*. Котельва, Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна; ІКЗ «Більськ»; Майдан, с. 11-13.
- Скорий, С. А., Окатенко, В. Н., Зимовець, Р. В. 2020. Исследование погребальных памятников в окрестностях Бельского городища. *Археологічні дослідження Більського городища — 2019*, с. 14-48.
- Скорий, С. А., Зимовець, Р. В., Окатенко, В. Н. 2020. Акинак с бутеролью из кургана близ Бельского городища. *Феномен Більського городища — 2020*, с. 111-119.
- Супруненко, О. Б. 1996. Розкопки Більського курганного некрополю «Б». В: Супруненко, О. Б. (ред.). *Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи*. Полтава: Археологія, с. 88-120.
- Супруненко, О. Б. 2006. Поховання Більського курганного некрополю «Б» (за розкопками 1995 р). *Археологічний літопис лівобережної України*, 2, с. 114-122.
- Фирсов, К. Б. 1996. Материалы Бельского городища и его округи в собрании и экспозициях Государственного Исторического музея. В: Супруненко, О. Б. (ред.). *Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи*. Полтава: Археологія, с. 55-59.
- Філоненко, Л. К. 2012. Наукові фонди Історико-культурного заповідника «Більськ». В: Супруненко, О. Б. (ред.). *Феномен Більського городища: збереження, дослідження та популяризація найбільшої в Європі пам'ятки доби раннього залізного віку*. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, с. 94-96.
- Шапорда, О. М. 2016. Наукові фонди Історико-культурного заповідника «Більськ»: надходження 2013—2016 рр. *Феномен Більського городища — 2016*, с. 268-271.
- Шрамко, Б. А. 1965. *Отчет о работе Скифо-славянской экспедиции ХГУ в 1964 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1964/32.
- Шрамко, Б. А. 1980. *Отчет о работе Скифо-славянской археологической экспедиции Харьковского гос. университета в 1979 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1979/107.
- Шрамко, Б. А. 1994а. Новые раскопки курганов в могильнике Скоробор. *Древности 1994*, с. 102-126.
- Шрамко, Б. А. 1994б. Розкопки курганів VII—IV ст. до н. е. поблизу Більська. *Археологія*, 4, с. 117-133.
- Шрамко, Б. А. 2016. *Більське городище в наукових працях Б. А. Шрамка. Збірник наукових праць, присвячений 95-річчю від дня народження вченого*. Котельва, Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна; ІКЗ «Більськ»; Майдан.
- Шрамко, Б. А., Щегленко, А. В. 1981. *Отчет об охранных раскопках в окрестностях с. Бельск Полтавской обл. в 1980 г.* Фонд паперових документів та фотоматеріалів ХНУ імені В. Н. Каразіна, ф. 1, о. 1, спр. 51—51а.
- Шрамко, І. Б. 2016. Колчанный набор из погребения конца VI в. до н. э. могильника Скоробор. *Археологія і давня історія України*, 2 (19), с. 270-279.
- Шрамко, І. Б. 2017. Новый погребальный комплекс раннескифского времени в могильнике Скоробор. *Археологія і давня історія України*, 2 (23), с. 368-380.
- Шрамко, І. Б. 2022. Музей археології Каразінського університету в умовах війни: виклики та відповіді. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «історія»*, 62, с. 232-247.
- Шрамко, І. Б. 2023. Курган 1/2021 некрополю Скоробор в окрузі Більського городища. *Археологія і давня історія України*, 2 (47), с. 174-189.
- Шрамко, І. Б. 2024. Дослідження курганів у південній частині некрополя Скоробор. *Археологія і давня історія України*, 2 (51), с. 222-245.
- Шрамко, І. Б., Задніков, С. А. 2014. Дослідження Більського городища у 2013 р. *Археологічні дослідження Більського городища — 2013*, с. 5-61.
- Шрамко, І. Б., Задніков, С. А. 2015. Результати археологічних досліджень кургану скіфського часу в урочищі Марченки. *Археологічні дослідження Більського городища — 2014*, с. 56-67.
- Шрамко, І. Б., Задніков, С. А. 2018. Дослідження курганів на некрополі Скоробор у 2017 р. *Археологічні дослідження Більського городища — 2017*, с. 6-22.
- Шрамко, І. Б., Задніков, С. А. 2019. Дослідження В. П. Андрієнка на Більському городища. *Старожитності Лівобережного Подніпров'я — 2019: До 80-річчя В. П. Андрієнка*, с. 16-31.
- Шрамко, І. Б., Задніков, С. А. 2020. Дослідження некрополю Скоробор у 2019 р. *Археологічні дослідження Більського городища — 2019*, с. 5-13.
- Шрамко, І. Б., Задніков, С. А. 2021. Нові дослідження курганного могильника Скоробор (ур. 6-те поле). *Археологічні дослідження Більського городища — 2020*, с. 7-15.
- Шрамко, І. Б., Задніков, С. А. 2023. Археологічні дослідження курганного могильника Скоробор.

Археологічні дослідження Більського городища — 2021—2022, с. 12-20.

Шрамко, І. Б., Задніков, С. А. 2024. Дослідження курганів некрополя Скоробір у 2023 році. *Археологічні дослідження Більського городища — 2023*, с. 6-19.

Щегленко, А. В. 1981. Раскопки курганов в Полтавской области. *Археологические открытия 1980 г.*, с. 325.

Grechko D. S. 2024. On the Eve of the «Scythian Invasion» to Central Europe: a New Warrior Grave in Bilska. *Археологія*, 2, p. 50-72.

Shramko, I., Zadnikov, S. 2017. Rich grave of early Scythian period at Bilska necropolis Skorobor. *Ukrainian archaeology 2016*, p. 47-53.

Shramko, I. 2023. Das Museum der Nationalen Wassyl-Karasin-Universität Charkiw in den ersten Monaten der russischen Invasion in die Ukraine. *Das Altertum*, 68, S. 43-56.

Shramko, I. 2024. Jewelry, Accessories, and Decorative Elements of Women's Funeral Costume of the First Half of the 6th Century BCE in the Territory of Forest-Steppe Scythia. *Arts*, 13, no. 1: 35, p. 1-27.

Shramko, I., Zadnikov, S. 2021. The Bilska fortified settlement and the Hallstatt world. *Silesian Archaeological Reports*, 63, p. 123-148.

Shramko, I., Tarasenko, M. 2022. Egyptian imports of 6th century BC in the materials of Forest-Steppe Scythia. *Shodoznavstvo*, 89, p. 139-180.

Shramko, I., Zadnikov, S. 2023. Message from Ukrainian Kharkiv: a small museum in a big war (In Japanese). *Kokogaku Kenkyu (Quarterly of Archaeological Studies)*, 70, 3 (279): December, p. 2-6.

REFERENCES

Astashova, N. I., Belocerkovskaya, I. V., Gushina, I. I., Kaverzneva, E. D., Moshinskij, A. P. 1988. Katalog kolekcij V. A. Gorodcova. In: Studzickaya, S. V. (ed.). *Nasledie V. A. Gorodcova i problemy sovremennoj arheologii*. Trudy GIM, 68. Moscow, s. 33-62.

Gavryliuk, N. O. 2021. Pochatok vyvchennia paleoeconomiky v ukrainskii arkheolohii (do 100-richchia vid dnia narodzhennia B. A. Shramka). *Arkheolohiia*, 1, s. 118-126.

Grechko, D. S., Kriutchenko, O. O., Rzheluska, S. S. 2018. Arkheolohichni doslidzhennia Bilskeho arkheolohichnoho kompleksu v 2017 rotsi. *Arkheolohichni doslidzhennia Bilskeho horodyshcha — 2017*, s. 59-63.

Grechko, D. S., Demchuk, Zh., Kriutchenko, O. O., Rzheluska, S. S. 2019. Doslidzhennia poselennia ta hruntovoho mohylnya v ur. Barvinkova Hora u 2018 r. *Arkheolohichni doslidzhennia Bilskeho horodyshcha — 2018*, s. 27-34.

Grechko, D. S., Kriutchenko, O. O., Rzheluska, S. S., Demchuk, Zh., Kariaka, O. V. 2019. Doslidzhennia nekropoliu «B» Bilskeho horodyshcha u 2018 r. *Arkheolohichni doslidzhennia Bilskeho horodyshcha — 2018*, s. 5-18.

Grechko, D. S., Kriutchenko, O. O., Rzheluska, S. S., Frunt, O. S., Puklich, O. S. 2021. Doslidzhennia kurhaniv Bilskeho arkheolohichnoho kompleksu v 2020 r. In *Arkheolohichni doslidzhennia Bilskeho horodyshcha — 2020*, s. 16-29.

Kotenko, V., Grechko, D. 2019. Keramicheskij import Heroneses Tavricheskogo v vostochno-evropejskoj lesostepi. *Revista Arheologica*, XV, 2, s. 53-67.

Kulatova, I. M., Suprunenko, O. B. 2002. Rannoskifskij kurhan poriad z Bilskim horodyshchem. *Starozhytnosti stepovoho Prychornomoria i Krymu*, X, s. 155-173.

Kulatova, I. M., Suprunenko, O. B. 2010. *Kurhany skifskoho chasu Zakhidnoi okruhy Bilskeho horodyshcha*. Kyiv: Tsentr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK.

Makhortykh, S. V. 2013. Pogrebalnye sooruzheniya i obryad kurgannykh nekropoliej Belskogo gorodisha. *Stratum plus*, 3, s. 223-256.

Makhortykh, S. V. Dzhonson, Dzh., Tejlor, T. 2016. Issledovanie kurganov skifskogo vremeni v okrestnostyah Belsko-

go gorodisha v 2015 g. *Arkheolohichni doslidzhennia Bilskeho horodyshcha — 2015*, s. 5-27.

Mohylov, O. D., Skoryi, S. A., Panchenko, K. I. 2016. Rozkopky na Bilskomu horodyshchi v 2015 r. *Arkheolohichni doslidzhennia Bilskeho horodyshcha — 2015*, s. 53-88.

Murzyn, V. Yu., Rolle, R. 1995. Spilni doslidzhennia arkheolohiv Ukrainy ta Nimechchyny u Bilsku. *Poltavskyi arkheolohichniy zbirnyk*, 3, p. 50-56.

Murzyn, V. Yu., Rolle, R. 1997. Sovmestnye arheologicheskie issledovaniya v Belske. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 1993 roku*, p. 93.

Murzin, V. Yu., Rolle, R., Skoryi, S. A. 1995. Doslidzhennia Pereshchepynskoho kurhannoho mohylnya. *Arkheolohiia*, 2, s. 63-72.

Okatenko, V. M. 2024. Doslidzhennia pokhvalnykh pamiatok poblyzu Bilskeho horodyshcha u 2023 rotsi. *Arkheolohichni doslidzhennia Bilskeho horodyshcha — 2023*, s. 20-65.

Okatenko, V. M., Skoryi, S. A., Zymovets, R. V. 2021. Doslidzhennia pokhvalnykh pamiatok nekropoliu Skorobir (ur. Marchenky) u 2020 r. *Arkheolohichni doslidzhennia Bilskeho horodyshcha — 2020*, s. 30-54.

Posokhov, S. I. Slovo pro Vchytelia. In: Korost, I. I. (ed.). *Bilske horodyshche v naukovykh pratsiakh B. A. Shramka. Zbirnyk naukovykh prats, prysviacheniy 95-richchuu vid dnia narodzhennia vchenoho*. Kotelva, Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina; IKZ «Bilska»; Maidan, s. 11-13.

Skoryi, S. A., Okatenko, V. N., Zymovets, R. V. 2020. Issledovanie pogrebalnykh pamiatnikov v okrestnostyah Belskogo gorodisha. *Arkheolohichni doslidzhennia Bilskeho horodyshcha — 2019*, s. 14-48.

Skoryi, S. A., Zymovets, R. V., Okatenko, V. N. 2020. Akinak s buterolyu iz kurgana bliz Belskogo gorodisha. *Fenomen Bilskeho horodyshcha — 2020*, s. 111-119.

Suprunenko, O. B. 1996. Rozkopky Bilskeho kurhannoho nekropoliu «B». In: Suprunenko, O. B. (ed.). *Bilske horodyshche v konteksti vyvchennia pamiatok rannoho zaliznogo viku Yevropy*. Poltava: Arkheolohiia, s. 88-120.

Suprunenko, O. B. 2006. Pokhovannia Bilskeho kurhannoho nekropoliu «B» (za rozkopkami 1995 r). *Arkheolohichniy litopys liuborezhnoi Ukrainy*, 2, s. 114-122.

Firsov, K. B. 1996. Materialy Belskogo gorodisha i ego okruzi v sobranii i ekspozitsiyah Gosudarstvennogo Istoricheskogo muzeya. In: Suprunenko, O. B. (ed.). *Bilske horodyshche v konteksti vyvchennia pamiatok rannoho zaliznogo viku Yevropy*. Poltava: Arkheolohiia, s. 55-59.

Filonenko, L. K. 2012. Naukovi fondy Istoryko-kulturnoho zapovidnyka «Bilska». In: Suprunenko, O. B. (ed.). *Fenomen Bilskeho horodyshcha: zbirezhennia, doslidzhennia ta populiaryzatsiia naibilshoi v Yevropi pamiatky doby rannoho zaliznogo viku*. Kyiv: Tsentr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK, s. 94-96.

Shaporda, O. M. 2016. Naukovi fondy Istoryko-kulturnoho zapovidnyka «Bilska»: nadkhodzennia 2013—2016 rr. *Fenomen Bilskeho horodyshcha — 2016*, s. 268-271.

Shramko, B. A. 1965. *Otchet o rabote Skifo-slavyanskoj ekspedicii HGU v 1964 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1964/32.

Shramko, B. A. 1980. *Otchet o rabote Skifo-slavyanskoj arheologicheskoy ekspedicii Harkovskogo gos. universiteta v 1979 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1979/107.

Shramko, B. A. 1994a. Novyye raskopki kurganov v mogilnike Skorobor. *Drevnosti 1994*, 1, s. 102-126.

Shramko, B. A. 1994b. Rozkopky kurhaniv VII—IV st. do n. e. poblyzu Bilska. *Arkheolohiia*, 4, s. 117-133.

Shramko, B. A. 2016. *Bilske horodyshche v naukovykh pratsiakh B. A. Shramka. Zbirnyk naukovykh prats, prysviacheniy 95-richchuu vid dnia narodzhennia vchenoho*. Kotelva, Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina; IKZ «Bilska»; Maidan.

Shramko, B. A., Sheglenko, A. V. 1981. *Otchet ob ohrannykh raskopkakh v okrestnostyah s. Belsk Poltavskoy obl. v 1980 g.* Fund of paper documents, photographic materials and digital data of the Museum of Archaeology of V. N. Karazin Kharkiv National University, f. 1, inv. 1, case 51—51a.

Shramko, I. B. 2016. Kolchannyi nabor iz pogrebeniya kontsa VI v. do n. e. mogilnika Skorobor. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (19), s. 270-279.

Shramko, I. B. 2017. Novyyi pogrebalnyy kompleks rannoskifskogo vremeni v mogilnike Skorobor. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (23), s. 368-380.

Shramko, I. B. 2022. Muzei arkheolohii Karazinskoho universytetu v umovakh viiny: vyklyky ta vidpovidi. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*, series «istoriia», 62, s. 232-247.

Shramko, I. B. 2023. Kurhan 1/2021 nekropoliu Skorobir v okruzi Bilskoho horodyshcha. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (47), s. 174-189.

Shramko, I. B. 2024. Doslidzhennia kurhaniv u pivdennii chastyni nekropolia Skorobir. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (51), s. 222-245.

Shramko, I. B., Zadnikov, S. A. 2014. Doslidzhennia Bilskoho horodyshcha u 2013 r. *Arkheolohichni doslidzhennia Bilskoho horodyshcha — 2013*, s. 5-61.

Shramko, I. B., Zadnikov, S. A. 2015. Rezultaty arkheolohichnykh doslidzhen kurhanu skifskoho chasu v urochyskhi Marchenky. *Arkheolohichni doslidzhennia Bilskoho horodyshcha — 2014*, s. 56-67.

Shramko, I. B., Zadnikov, S. A. 2018. Doslidzhennia kurhaniv na nekropoli Skorobir u 2017 r. *Arkheolohichni doslidzhennia Bilskoho horodyshcha — 2017*, s. 6-22.

Shramko, I. B., Zadnikov, S. A. 2019. Doslidzhennia V. P. Andriienka na Bilskom horodyshcha. *Starozhytnosti Livoberezhnoho Podniprov'ia — 2019: Do 80-richchia V. P. Andriienka*, s. 16-31.

Shramko, I. B., Zadnikov, S. A. 2020. Doslidzhennia nekropoliu Skorobir u 2019 r. *Arkheolohichni doslidzhennia Bilskoho horodyshcha — 2019*, s. 5-13.

Shramko, I. B., Zadnikov, S. A. 2021. Novi doslidzhennia kurhannoho mohylnya Skorobir (ur. 6-te pole). *Arkheolohichni doslidzhennia Bilskoho horodyshcha — 2020*, s. 7-15.

Shramko, I. B., Zadnikov, S. A. 2023. Arkheolohichni doslidzhennia kurhannoho mohylnya Skorobir. *Arkheolohichni doslidzhennia Bilskoho horodyshcha — 2021—2022*, s. 12-20.

Shramko, I. B., Zadnikov, S. A. 2024. Doslidzhennia kurhaniv nekropolia Skorobir u 2023 rotsi. *Arkheolohichni doslidzhennia Bilskoho horodyshcha — 2023*, s. 6-19.

Sheglenko, A. V. 1981. Raskopki kurganov v Poltavskoj oblasti. *Arheologicheskie otkrytiia 1980 g.*, s. 325.

Grechko D. S. 2024. On the Eve of the «Scythian Invasion» to Central Europe: a New Warrior Grave in Bilsk. *Arkheolohiia*, 2, p. 50-72.

Shramko, I., Zadnikov, S. 2017. Rich grave of early Scythian period at Bilsk necropolis Skorobir. *Ukrainian archaeology 2016*, p. 47-53.

Shramko, I. 2023. Das Museum der Nationalen Wassyl-Karasin-Universität Charkiw in den ersten Monaten der russischen Invasion in die Ukraine. *Das Altertum*, 68, S. 43-56.

Shramko, I. 2024. Jewelry, Accessories, and Decorative Elements of Women's Funeral Costume of the First Half of the 6th Century BCE in the Territory of Forest-Steppe Scythia. *Arts*, 13, no. 1: 35, p. 1-27.

Shramko, I., Zadnikov, S. 2021. The Bilsk fortified settlement and the Hallstatt world. *Silesian Archaeological Reports*, 63, p. 123-148.

Shramko, I., Tarasenko, M. 2022. Egyptian imports of 6th century BC in the materials of Forest-Steppe Scythia. *Shodnavstvo*, 89, p. 139-180.

Shramko, I., Zadnikov, S. 2023. Message from Ukrainian Kharkiv: a small museum in a big war (In Japanese). *Kokogaku Kenkyu (Quarterly of Archaeological Studies)*, 70, 3 (279): December, p. 2-6.

I. Shramko, S. Zadnikov

ARCHAEOLOGICAL COLLECTIONS OF BARROW NECROPOLISES OF BILSK HILLFORT IN MUSEUM STORES OF KHARKIV AND KOTELVA

A peculiarity of the barrow necropolises of the Bilsk microregion is their connection with a huge settlement

complex that developed over several centuries, from the last quarter — the late 8th to the late 4th century BC. Material from the excavations of the barrows not only supplements the information obtained during the study of various components of the Bilsk hillfort and sites in its vicinity. It also significantly expands our understanding of various aspects of the life of local population and becomes reliable source for the working out of chronology of the sites of Forest-Steppe Scythia.

Some artefacts discovered in the barrows of the Bilsk necropolises are unique and can be classified as the objects of national heritage. Most of the finds are kept in the museum stores of Kharkiv and Kotelva. The items, formed the core of collections, are linked with archaeological excavations of various expeditions, starting from the second half of the last century. Meanwhile, each of the institutions had the periods when their stores were replenished most intensively. The store of the Museum of Archaeology of Karazin University keeps material from excavations since 1965 till 1981 amounting to 1137 storage units. Collection of the Historical and Cultural Reserve «Bilsk» began to form after its foundation in 2005. Since 2014, the barrows have been explored by several expeditions which increased the number of artefacts in the reserves' collection almost fourfold compared to the previous period up to 2,346 storage units. Despite the significant difference in the number of finds kept in each of the institutions, the ratio of the main categories of objects is approximately the same. Both collections include different categories of objects such as dishes, weapons, and jewellery. The rarest group of objects is the mirrors, which indicates some common features of the Bilsk collections and the possibility of predicting their replenishment. A significant number of metal products (38.2 and 67.4 %) in both collections indicates the priority of training of the metal restorers in this area and ensuring of storage conditions. Our monitoring of collections of the two institutions demonstrated their representativeness and even uniqueness, their significance for further scientific development of the issues of Scythian archaeology. Since the beginning of the full-scale war in Ukraine, the employees of the two institutions established work with the storage, having evacuated the most valuable and vulnerable part of collections, constantly monitored the state of preservation of artefacts, and kept in touch with restorers. In war the collections of the Bilsk Reserve continue to be replenished.

Keywords: Dnipro Forest-Steppe Left Bank, Bilsk, barrows, Karazin University, Historical and Cultural Reserve «Bilsk», museum collections, monitoring, cultural heritage of Ukraine.

Одержано 29.03.2025

ЗАДНИКОВ Станіслав, кандидат історичних наук, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, Україна.

Stanislav ZADNIKOV, PhD, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-0425-2312,

e-mail: szadnikov@karazin.ua.

ШРАМКО Ірина, кандидат історичних наук, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, Україна.

Iryna SHRAMKO, PhD, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-1009-9262,

e-mail: i.b.shramko@karazin.ua.